

www.turkishstudies.net/turkishstudies

Turkish Studies

eISSN: 1308-2140

Research Article / Araştırma Makalesi

ANKARA SCIENCE
UNIVERSITY

***a:dGa-* A Proposal Regarding the Origin of the Verb**

a:dGa- Fiilinin Kökeni Üzerine Bir Öneri

Ümit Özgür Demirci*

Abstract: The verb *a:dGa-*, first attested in Old Uyghur texts in the history of the Turkic languages and fundamentally meaning 'to hold, to catch; to cling, to bind, to grasp,' is a lexical unit that stands out within the historical lexicon of the Turkic languages due to both its semantic depth and morphological structure. This verb conveys not only a physical act of adhesion but also philosophical meanings such as 'attachment to worldly affairs, desire' in Buddhist terminology. The primary aim of this study is to present a new proposal that fills the gaps in the literature regarding the origin of the *a:dGa-* verb, based on etymological principles. The study employs a historical-comparative linguistic methodology. First, the word's contextual usage in Old Uyghur texts was examined to map its semantics. In the second phase, the word's morphological structure was analyzed using internal reconstruction methods; the functionality of monosyllabic forms that could serve as the verb's root and the affixes attached to this root was investigated. In this regard, the study demonstrates that the verb *a:dGa-* is not merely a simple verb meaning 'to hold, to catch; to stick,' but rather a typical example of the affixation system and semantic development in the early stages of the Turkish language. The proposed new etymology offers a more comprehensive explanation than previous theories from both phonological and semantic perspectives. This approach not only contributes to the lexicography of Old Uyghur but also provides a new perspective for understanding root-affix interactions across the historical layers of the Turkish language. Various views have been put forward regarding the origin of the verb *a:dGa-*. After presenting and critically evaluating the views put forward in this study, we present our own proposal. In our view, the verb *a:dGa-* must have been derived from the verb **a:d-* 'to sober up, to come to one's senses (from drunkenness, etc.), to regain consciousness' combined with the *{-(X)g}* suffix that turns verbs into nouns, resulting in *a:dıg* 'awake, sober,' and then the *{+A-}* suffix, which turns a noun into a verb, was added to form the verb *a:dıga-* > *a:dGa-*.

Keywords: *a:dGa-*, *a:dGan-*, Old Turkish, Old Uyghur Turkish, Buddhist terms.

Öz: Türk dili tarihinde ilk kez Eski Uygur Türkçesine ait metinlerde tanıklanan ve temelde 'tutmak, yakalamak; yapışmak, bağlanmak, tutunmak' anlamlarına gelen *a:dGa-* fiili, Türk dilinin tarihsel söz varlığı içinde hem semantik derinliği hem de morfolojik yapısıyla dikkat çeken leksikal bir birimdir. Bu fiil, sadece fiziksel bir yapışma fiilini değil, aynı zamanda Budist terminolojide 'dünyevî işlere bağlılık, ihtiras' gibi felsefi anlamları

* Assoc. Prof. Dr., Düzce University Faculty of Arts and Sciences Department of Turkish Language and Literature
Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4384-8194>
umitdemirci@duzce.edu.tr

Cite as/ Atıf: Demirci, Ü. Ö. (2026). *a:dGa-* A proposal regarding the origin of the verb / *a:dGa-* Fiilinin kökeni üzerine bir öneri. *Turkish Studies*, 21(Ö1), 1079-1125. [Special Issue Dedicated to Prof. Dr. Mahmut Özer]. Ankara Bilim University Publications. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.86847>

Received/Geliş: 12 August/Ağustos 2025

Accepted/Kabul: 15 September/Eylül 2026

Published/Yayın: 20 September/Eylül 2026

Checked by plagiarism software

da karşılamaktadır. Çalışmanın temel amacı, etimoloji ilkeleri temelinde *a:dGa-* fiilinin kökenine dair literatürdeki boşlukları dolduracak yeni bir teklif sunmaktır. Çalışmada tarihsel-karşılaştırmalı dilbilim yöntemi esas alınmıştır. Öncelikle sözcüğün Eski Uygur Türkçesine ait metinlerdeki bağlamsal kullanımı taranarak semantik haritası çıkarılmıştır. İkinci aşamada sözcüğün morfolojik yapısı iç yapılandırma (rekonstrüksiyon) yöntemiyle analiz edilmiş; fiilin kökü olabilecek tek heceli formlar ve bu köke gelen eklerin işlevselliği sorgulanmıştır. Bu doğrultuda çalışma, *a:dGa-* fiilinin sadece basit bir 'tutmak, yakalamak; yapışmak' fiili olmadığını, Türkçenin erken dönemlerindeki ekleşme sistematığının ve anlam gelişmelerinin tipik bir örneği olduğunu ortaya koymaktadır. Önerilen yeni köken önerisi, hem morfolojik hem de anlam bilimsel açıdan önceki teorilerden daha kapsayıcı bir açıklama sunmaktadır. Bu yaklaşım, Eski Uygur Türkçesinin leksikografisine katkı sağlamanın yanı sıra, Türkçenin tarihsel katmanlarındaki kök-ek etkileşimlerini anlamak adına yeni bir bakış açısı önermektedir. *a:dGa-* fiilinin kökeni üzerine şimdiye kadar çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu çalışmada ileri sürülen görüşler verilip kritik edildikten sonra kendi önerimiz verilmiştir. Bizce *a:dGa-* fiili **a:d-* 'ayılmak, (sarhoşluk vb. için) ayılmak, (bilinç için) kendine gelmek' fiiline gelen *-(X)g* fiilden isim yapan ek ile *a:dıg* 'uyanık, ayık' ismine getirilen *{+A-}* isimden fiil yapan ek ile *a:dıga-* > *a:dga-* fiili türetilmiş olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: a:dGa-, a:dGan-, Eski Türkçe, Eski Uygur Türkçesi, Budist terimler.

Structured Abstract:
Introduction and Purpose of the Study

The aim is to present a new proposal regarding the origin of the verb *a:dGa*-*a:dGa*, which has existed in our language since Old Uyghur Turkish and for which various views on its etymology have been put forward to date, by employing historical-comparative methods and the method of internal reconstruction. To this end, all opinions proposed concerning the origin of the word have been evaluated; the forms of the word and its derivatives in historical dialects have been outlined; and, on the basis of this semantic map, the **ad-* roots have been classified.

Conceptual and Theoretical Framework

The study is based on the historical-comparative linguistics method. First, the contextual usage of the word in texts belonging to Old Uyghur Turkish was examined, and its semantic map was established. In the second stage, the morphological structure of the word was analysed through the method of internal reconstruction; monosyllabic forms that could constitute the root of the verb, as well as the functionality of the suffixes attached to this root, were investigated. Accordingly, the study demonstrates that the verb *a:dGa-* is not merely a simple verb meaning "to hold, catch; to stick," but rather represents a typical example of the agglutinative system and semantic development but rather represents a typical example of the agglutinative system and semantic developments in the early stages of Turkish. The newly proposed etymology offers a more comprehensive explanation than previous theories, both in terms of phonology and semantics. In addition to contributing to the lexicography of Old Uyghur Turkish, this approach provides a new perspective for understanding root-suffix interactions within the historical layers of the Turkish language.

Method

After presenting the etymological theories proposed to date regarding the verb *a:dGa-*, *these theories were evaluated from both semantic and morphological perspectives. The acceptable aspects and weaknesses of the proposed theories were assessed using the historical-comparative method in relation to the roots and derivatives of the historical dialects of the Turkic language. Taking into account the derivatives in historical dialects, *ad-* roots were classified using the internal reconstruction method; an attempt was made to map the words derived from these roots in Old Turkic. Following this comprehensive evaluation, a new proposal regarding the origin of the verb in question was presented.

Findings and Discussion

First attested in Old Uyghur texts in the history of the Turkic languages, the verb *a:dGa-*, which fundamentally means 'to hold', 'to catch', 'to cling', 'to bind', and 'to grasp', is a lexical unit that stands out within the historical lexicon of the Turkic languages due to both its semantic depth and morphological structure. This verb conveys not only a physical act of adhesion but also philosophical meanings such as 'attachment to worldly affairs' and 'desire' in Buddhist terminology. The primary aim of this study is to present a new proposal, grounded in etymological principles, to fill the gaps in the literature regarding the origin of the *a:dGa-* verb. The study employs a historical-comparative linguistic methodology. First, the word's contextual usage in Old Uyghur texts was examined to map its semantics. In the second phase, the word's morphological structure was analysed using internal reconstruction methods; the functionality of monosyllabic forms that could serve as the verb's root and the affixes attached to this root were investigated. In this context, the study seeks to demonstrate that the verb *a:dGa-* is not merely a simple verb meaning 'to hold, catch, or stick' but rather a typical example of the affixation system and semantic development in the early stages of the Turkish language. The proposed new etymology offers a more comprehensive explanation than previous theories from both phonological and semantic perspectives. This approach not only contributes to the lexicography of Old Uyghur but also offers a new perspective for understanding root-affix interactions across the historical layers of the Turkish language.

Since the verb '*a:dGa-*' could not be identified until 2022, theories regarding the origin of the word in question have been proposed based on the verb '*a:dGan-*'. The first theory regarding the word's origin belongs to W. Bang. W. Bang noted that the word 'adig' is derived from the simple '**ad-*' root meaning 'to separate, to select' by adding the '{-g}' suffix that turns a verb into a noun and that the verb '*adGan-*' is derived by adding the '{+A-}' suffix that turns a noun into a verb and the '{-n-}' suffix that turns a verb into a verb. Bang's view is weak both morphologically and semantically. It is morphologically weak because, as he noted, there is no simple adverb meaning 'to separate, to select' in Old Turkic; when we examine the derivatives in Old Turkic,

we see three forms: **ad-* (I) 'to separate, to select; to differentiate, to change', **ad-* (II) 'to be surprised, to be confused', and the primary long-vowel form **a:d-* 'to wake up, to come to one's senses; to bind'. We can say there are three **ad*-roots.

Another view belongs to Şinasi Tekin. Şinasi Tekin reads the word as '*atqan*' and derives it from the root '*at+qa-n*' < '*at*' (name/ad). 'Şinasi Tekin explains the word's connection to a 'name' as follows: '*qaçığ atqangu törü köñül* < Skr. *indriyavişaya-manovijñāna*: *qaçığ* < *qaç-ığ* 'places where experiences from the external world can enter', i.e., 'sense organ'; *atqangu törü* 'object to be attached to' < *atqan-* 'to be attached to the external world' (see TT VI Anın. 462). It is used very frequently in Buddhist literature; its derivative *atqa-g* passes into Mongolian and corresponds to the Sanskrit term *vikalpa*, meaning 'perception of the external world' (see TT III An. 121). Since in Buddhist philosophy the external world is described through *ātman*, 'self'; *atqanūpa*, 'colour/form'; and *at+qa-n* and *nāma*, 'name', we can analyse the form *atqan* as *at+qa-n* and understand it as 'this is the name!'—that is, becoming aware of the external world. In our view, while Şinasi Tekin's interpretation is morphologically possible, it is semantically weak. It is highly unlikely that the verb 'to cling', 'to hold on', or 'to be attached (to something or someone)' could be derived from the root '*AT*' (meaning 'name/title') combined with the suffix '-GA'.

After stating that the word '*atkan-*' was derived to correspond to Buddhist terms borrowed from Sanskrit and Chinese, Röhrborn traces the verb '*atkan-*' back to the root '*art*' ('help'); according to him, ET. '*atkan-*' ('to take; to perceive') < '*artkan-*' < '*art+ka-n*', noting that the '-rtk-' form in the middle syllable is also found in the verb '*kurtga'Art*'. In our view, there are three distinct '*art*' words in Old Turkic. '*Art*', meaning 'back, the rear part of the body', is a primary long vowel. The other *art* words are as follows: In Old Turkic, there are two homophones with normal vowel sounds: *art* (I) 'mountain pass' and *art* (II) 'help' (Wilkens, 2021, p. 66).

Another view regarding the origin of the word is attributed to Talât Tekin. After presenting and evaluating the various theories put forward regarding the word, Talât Tekin argues that the Old Turkic words *adga-n/-adka-n-*, *adgak/adka-k*, and *adka-ş* derive from a stem formed by the verb-forming suffix {-ga/-ka-} attached to the root *ad* – 'to catch, seize' in Old Turkic – combined with the suffix {-ga/-ka-} that turns a verb into a verb. Objections to Talât Tekin's views can be raised on the following points. The verb '**ad-*' with the meaning 'to hold, to catch' has not been identified in Old Turkic; furthermore, derivatives such as '*adıl-*', '*adış-*', and '*adin-*', which we would claim are derived from this root and convey meanings like 'to be held', 'to cling to one another', and 'to be bound (to the heart, etc.)' are also absent. The {-GA-} suffix, which turns a word into a verb, has not been attested in historical dialects either.

Conclusions and Recommendations

As seen above, various views have been put forward regarding the origin of the *a:dGa-* verb. In our opinion, the origin of the word can be explained using examples provided by historical dialects. There are three adverbs in Old Turkic. While **ad-* (I), meaning 'to separate; to differentiate', and **ad-* (II), meaning 'to be surprised; to be confused', have normal vowels, the **a:d-* verb, meaning 'to come to one's senses; to sober up (from intoxication, etc.); to regain consciousness', has a primary long vowel. The verb '**ad-*' (I), meaning 'to separate; to differentiate', has derivatives such as *adır-*, *adıl-*, and *adım*. The **ad-* (II) verb, which is homophonous with it, has derivatives such as '*adin-*' ('to lose one's mind') and '*adintur-*' ('to confuse one's mind') in Old Turkic (see Wilkens, 2021, pp. 10–11). The verb **a:d-* 'to sober up, to come to one's senses (from drunkenness, etc.), to regain consciousness', which we believe is the origin of the *a:dGa-* verb, has derivatives such as *a:dın-* 'to sober up' and *a:dıg* 'sober, awake'. *a:dın-* appears in Old Turkic as *ér esrüki a:dıntı*. The drunk man 'sobered up' (MI 6 20) in Khwarezmian Turkic as '*a:yın-*' ('to sober up') and in Kipchak Turkic as '*a:yın-*' ('to sober up') (KTS 19) and in Chagatai Turkish as '*a:yın-*' ('to sober up') (Ünlü, 2013, p. 77). *a:dıg* 'awake' (Wilkens, 2021, p. 8) in Karakhanid Turkish within the DLT as *a:dıg* 'sobering up' (DLT I 63) and in Kipchak, Chagatai, and Western Turkish as *a:yıg* > *ayıg* 'sober'. In our view, the verb *a:dka-* must have been derived from the verb **a:d-* 'to sober up, to come to one's senses (from drunkenness, etc.), to regain consciousness' by adding the {-Xg} suffix that turns verbs into nouns, resulting in *a:dıg* 'awake, sober', and the {+A-} suffix that turns a noun into a verb was added to it, resulting in the verb *a:dıga-* > *a:dga-*. It is normal for the verb *a:dka-/a:dga-*, formed by adding the [+A-] suffix to the word *a:dıg* (meaning 'awake, sober; being of sound mind'), to be used in meanings such as 'to hold', 'to catch', 'to seize', and 'to cling'. This is because the process by which the meaning of 'to be awake' evolves into 'to hold, seize (for a target)' unfolds as follows: 'to be awake' > 'requires being on alert' > 'is ready for the target one is on alert for' > 'is ready for the target' >

'can perform the action of 'holding, seizing, or catching (for the target)'. 'Semantically, the meanings of 'to attach oneself to (something)', 'to hold (something)', and 'to cling to (something)' and the meaning it acquired in Old Uyghur religious texts, 'to devote one's heart to (a religious doctrine)', are actions that can only be performed by those who are 'sober, awake, of sound mind, and conscious'.

Keywords: include a:dGa-, a:dGan-, Old Turkish, Old Uyghur, and terms related to Buddhism.

ملخص منظم

مقدمة والغرض من الدراسة

الذي كان موجوداً في لغتنا منذ العصر *a:dGa-a:dGa* يهدف هذا البحث إلى تقديم اقتراح جديد بشأن أصل الفعل التركي الأويغوري القديم، والذي طُرحت بشأنه آراء متنوعة حول أصله اللغوي حتى الآن، وذلك من خلال استخدام الأساليب التاريخية-المقارنة وطريقة إعادة البناء الداخلي. ولهذه الغاية، تم تقييم جميع الآراء المطروحة بشأن أصل الكلمة؛ وتم تحديد أشكال *ad-** الكلمة ومشتقاتها في اللهجات التاريخية؛ وبناءً على هذه الخريطة الدلالية، تم تصنيف *الجدور*

الإطار المفاهيمي والنظري

تستند الدراسة إلى منهج اللغويات التاريخية المقارنة. أولاً، تم فحص الاستخدام السياقي للكلمة في النصوص التي تنتمي إلى اللغة التركية الأويغورية القديمة، ووضعت خريطة دلالية لها. وفي المرحلة الثانية، تم تحليل البنية الصرفية للكلمة من خلال طريقة إعادة البناء الداخلي؛ وتم التحقيق في الأشكال أحادية المقطع التي يمكن أن تشكل جذر الفعل، فضلاً عن وظيفة اللواحق «ليس مجرد فعل بسيط يعني «الإمساك، الصيد؛ الالتصاق *a:dGa*» الملحقة بهذا الجذر. وبناءً على ذلك، تثبت الدراسة أن الفعل بل يمثل مثلاً نموذجياً للنظام التصقي والتطورات الدلالية في المراحل المبكرة من اللغة التركية. تقدم أصل الكلمة المقترح حديثاً تفسيراً أكثر شمولية من النظريات السابقة، سواء من الناحية الصوتية أو الدلالية. وبالإضافة إلى المساهمة في علم المعجم للغة الأويغورية التركية القديمة، يوفر هذا النهج منظوراً جديداً لفهم التفاعلات بين الجذور واللواحق ضمن الطبقات التاريخية للغة التركية.

المنهج

تم تقييم هذه النظريات من *a:dGa-* بعد عرض النظريات الاشتقاقية المقترحة حتى الآن بشأن الفعل المنظورين الدلالي والصرفي. تم تقييم الجوانب المقبولة ونقاط الضعف في النظريات المقترحة باستخدام المنهج التاريخي-المقارن فيما يتعلق بجذور ومشتقات اللهجات التاريخية للغة التركية. مع استخدام طريقة إعادة البناء الداخلي؛ *ad-**أخذ في الاعتبار المشتقات في اللهجات التاريخية، تم تصنيف جذور وجرت محاولة لتحديد الكلمات المشتقة من هذه الجذور في اللغة التركية القديمة. عقب هذا التقييم الشامل، تم تقديم اقتراح جديد بشأن أصل الفعل المعني.

النتائج والمناقشة

الذي ظهر لأول مرة في النصوص الأويغورية القديمة في تاريخ اللغات التركية، والذي يعني أساساً *a:dGa* يُعد الفعل «الإمساك» و«الالتقاط» و«التشبث» و«الربط» و«القبض»، وحدة معجمية تبرز ضمن المعجم التاريخي للغات التركية بفضل عمقها الدلالي وبنيتها الصرفية. لا يُعبر هذا الفعل عن فعل مادي للالتصاق فحسب، بل يُعبر أيضاً عن معانٍ فلسفية مثل «التعلق بشؤون الدنيا» و«الرغبة» في المصطلحات البوذية. والهدف الأساسي من هذه الدراسة هو تقديم اقتراح جديد، يستند إلى مبادئ علم، وتستخدم الدراسة منهجية لغوية تاريخية-مقارنة. أولاً *a:dGa-* أصول الكلمات، لسد الثغرات في الأدبيات المتعلقة بأصل الفعل، تم فحص الاستخدام السياقي للكلمة في النصوص الأويغورية القديمة لرسم خريطة دلالاتها. وفي المرحلة الثانية، تم تحليل البنية الصرفية للكلمة باستخدام أساليب إعادة البناء الداخلي؛ حيث تم التحقيق في وظيفة الصيغ أحادية المقطع التي يمكن أن تكون جذر ليس مجرد فعل بسيط يعني *a:dGa* الفعل، واللواحق المرتبطة بهذا الجذر. وفي هذا السياق، تسعى الدراسة إلى إثبات أن الفعل «الإمساك، أو القبض، أو الالتصاق»، بل هو مثال نموذجي لنظام اللواحق والتطور الدلالي في المراحل المبكرة للغة التركية. ويقدم الأصل اللغوي الجديد المقترح تفسيراً أكثر شمولية من النظريات السابقة من المنظورين الصوتي والدلالي على حد سواء. ولا يسهم هذا النهج في معجمية اللغة الأويغورية القديمة فحسب، بل يقدم أيضاً منظوراً جديداً لفهم التفاعلات بين الجذور واللواحق عبر الطبقات التاريخية للغة التركية.

حتى عام 2022، فقد قُدمت نظريات بشأن أصل الكلمة المعنية استناداً إلى *a:dGa-* نظراً لعدم التمكن من تحديد الفعل مشتقة من الجذر «adig» إلى أن كلمة W. Bang تعود النظرية الأولى بشأن أصل الكلمة إلى و. بانغ. وأشار: *a:dGan-* الفعل التي تحول الفعل إلى «{-g-}» الذي يعني «الفصل، الاختيار» عن طريق إضافة اللاحقة *ad-** البسيط، التي تحول الاسم إلى فعل «{-A+}» مشتق عن طريق إضافة اللاحقة *adGan-* اسم، وأن الفعل

الإمساك»، «القبض»، «الاستيلاء»، و«التثبيت». ويعود ذلك إلى أن العملية التي يتطور من خلالها معنى «أن يكون المرء» مستيقظًا إلى «الإمساك، أو الاستيلاء (على هدف ما)» تتكشف على النحو التالي: «أن يكون المرء مستيقظًا» < «يتطلب أن يكون في حالة تأهب» < «يكون مستعدًا للهدف الذي يتأهب من أجله» < «يكون مستعدًا للهدف» < «يمكنه القيام بفعل «الإمساك، أو الاستيلاء، أو الإمساك (بالهدف)». «من الناحية الدلالية، فإن معاني «الارتباط بـ (شيء ما)»، و«الإمساك بـ (شيء ما)»، و«التثبيت بـ (شيء ما)»، والمعنى الذي اكتسبته في النصوص الدينية الأويغورية القديمة، وهو «تكريس القلب لـ (عقيدة دينية)»، هي أفعال». «لا يمكن أن يقوم بها سوى أولئك الذين هم «في كامل وعيهم، مستيقظون، سليمي العقل، وواعون

الكلمات المفتاحية:

التركية القديمة، الأويغورية القديمة، والمصطلحات المتعلقة بالبوزية، a:dGan-، a:dGa-، تشمل

Résumé Structuré:

Introduction et objectif de l'étude

L'objectif est de présenter une nouvelle hypothèse concernant l'origine du verbe *a:dGa*-*a:dGa*, présent dans notre langue depuis le turc ouïghour ancien et pour lequel diverses théories étymologiques ont été avancées à ce jour, en recourant à des méthodes historico-comparatives et à la méthode de reconstruction interne. À cette fin, toutes les hypothèses avancées concernant l'origine du mot ont été évaluées ; les formes du mot et de ses dérivés dans les dialectes historiques ont été répertoriées ; et, sur la base de cette carte sémantique, les racines **ad*- ont été classées.

Cadre conceptuel et théorique

L'étude s'appuie sur la méthode de la linguistique historico-comparative. Dans un premier temps, l'usage contextuel du mot dans des textes appartenant au turc ouïghour ancien a été examiné, et sa carte sémantique a été établie. Dans un deuxième temps, la structure morphologique du mot a été analysée à l'aide de la méthode de reconstruction interne ; les formes monosyllabiques susceptibles de constituer la racine du verbe, ainsi que la fonctionnalité des suffixes attachés à cette racine, ont été étudiées. En conséquence, cette étude démontre que le verbe *a:dGa*- n'est pas simplement un verbe signifiant « tenir, attraper ; coller », mais qu'il représente plutôt un exemple typique du système agglutinant et des évolutions sémantiques aux premiers stades du turc. L'étymologie nouvellement proposée offre une explication plus complète que les théories précédentes, tant sur le plan phonologique que sémantique. Outre sa contribution à la lexicographie du turc ouïghour ancien, cette approche apporte un nouvel éclairage pour comprendre les interactions entre racines et suffixes au sein des couches historiques de la langue turque.

Méthode

Après avoir présenté les théories étymologiques proposées à ce jour concernant le verbe *a:dGa*-, ces théories ont été évaluées tant d'un point de vue sémantique que morphologique. Les aspects valables et les faiblesses des théories proposées ont été évalués à l'aide de la méthode historico-comparative, en relation avec les racines et les dérivés des dialectes historiques de la langue turque. En tenant compte des dérivés dans les dialectes historiques, les racines **ad*- ont été classées à l'aide de la méthode de reconstruction interne ; une tentative a été faite pour recenser les mots dérivés de ces racines en turc ancien. À la suite de cette évaluation exhaustive, une nouvelle proposition concernant l'origine du verbe en question a été présentée.

Résultats et discussion

Attesté pour la première fois dans les textes en oughour ancien de l'histoire des langues turques, le verbe *a:dGa*-, qui signifie fondamentalement « tenir », « attraper », « s'accrocher », « lier » et « saisir », est une unité lexicale qui se distingue au sein du lexique historique des langues turques tant par sa profondeur sémantique que par sa structure morphologique. Ce verbe exprime non seulement un acte physique d'adhérence, mais aussi des significations philosophiques telles que « l'attachement aux affaires du monde » et « le désir » dans la terminologie bouddhiste. L'objectif principal de cette étude est de présenter une nouvelle hypothèse, fondée sur des principes étymologiques, afin de combler les lacunes de la littérature concernant l'origine du verbe *a:dGa*-. L'étude recourt à une méthodologie linguistique historico-comparative. Dans un premier temps, l'usage contextuel du mot dans les textes en ouïghour ancien a été examiné afin d'en cartographier la sémantique. Dans un deuxième temps, la structure morphologique du mot a été analysée à

l'aide de méthodes de reconstruction interne ; la fonctionnalité des formes monosyllabiques pouvant servir de racine au verbe et celle des affixes attachés à cette racine ont été étudiées. Dans ce contexte, l'étude vise à démontrer que le verbe *a:dGa-* n'est pas simplement un verbe signifiant « tenir, attraper ou coller », mais plutôt un exemple typique du système d'affixation et du développement sémantique aux premiers stades de la langue turque. La nouvelle étymologie proposée offre une explication plus complète que les théories précédentes, tant d'un point de vue phonologique que sémantique. Cette approche contribue non seulement à la lexicographie de l'ouïghour ancien, mais offre également une nouvelle perspective pour comprendre les interactions entre racines et affixes à travers les différentes couches historiques de la langue turque.

Le verbe « *a:dGa-* » n'ayant pu être identifié qu'en 2022, les théories concernant l'origine du mot en question ont été proposées sur la base du verbe « *a:dGan-* ». La première théorie concernant l'origine de ce mot est celle de W. Bang. W. Bang a noté que le mot « *adig* » est dérivé de la racine simple « **ad-* » signifiant « séparer, sélectionner » par l'ajout du suffixe « *{-g}* » qui transforme un verbe en nom, et que le verbe « *adGan-* » est dérivé par l'ajout du suffixe « *{+A-}* » qui transforme un nom en verbe et du suffixe « *{-n-}* » qui transforme un verbe en verbe. Le point de vue de Bang est peu convaincant tant sur le plan morphologique que sémantique. Il est morphologiquement peu convaincant car, comme il l'a noté, il n'existe pas d'adverbe simple signifiant « séparer, sélectionner » en turc ancien ; lorsque l'on examine les dérivés en turc ancien, on observe trois formes : **ad-* (I) « séparer, sélectionner ; différencier, changer », **ad-* (II) « être surpris, être désorienté », et la forme primaire à voyelle longue **a:d-* « se réveiller, reprendre ses esprits ; lier ». On peut dire qu'il existe trois racines « **ad-* ».

Une autre interprétation est celle de Şinasi Tekin. Şinasi Tekin lit le mot comme « *atqan* » et le fait dériver de la racine « *at+qa-n* » < « *at* » (nom/ad). « Şinasi Tekin explique le lien entre ce mot et *a* « nom » comme suit : « *qaçig atqangu törü köyül* < sanskrit *indriyavişaya-manovijñāna* : *qaçig* < *qaç-ig* « lieux par lesquels les expériences du monde extérieur peuvent pénétrer », c'est-à-dire « organe des sens » ; *atqangu törü* « objet auquel on s'attache » < *atqan-* « être attaché au monde extérieur » (voir TT VI An. 462). Il est très fréquemment utilisé dans la littérature bouddhiste ; son dérivé *atqa-g* passe en mongol et correspond au terme sanskrit *vikalpa*, signifiant « perception du monde extérieur » (voir TT III An. 121). Étant donné que, dans la philosophie bouddhiste, le monde extérieur est décrit à travers *ātman*, « soi » ; *atqanūpa*, « couleur/forme » ; et *at+qa-n* et *nāma*, « nom », nous pouvons analyser la forme *atqan* comme *at+qa-n* et la comprendre comme « c'est le nom ! » — c'est-à-dire prendre conscience du monde extérieur. À notre avis, bien que l'interprétation de Şinasi Tekin soit morphologiquement possible, elle est sémantiquement peu convaincante. Il est hautement improbable que le verbe « s'accrocher », « s'agripper » ou « être attaché (à quelque chose ou à quelqu'un) » puisse dériver de la racine « *AT* » (signifiant « nom/titre ») combinée au suffixe « *-GA* ».

Après avoir indiqué que le mot « *atkan-* » avait été dérivé pour correspondre à des termes bouddhistes empruntés au sanskrit et au chinois, Röhrborn fait remonter le verbe « *atkan-* » à la racine « *art* » (« *aider* ») ; selon lui, ET. « *atkan-* » (« prendre ; percevoir ») < « *artkan-* » < « *art+ka-n* », en notant que la forme « *-rtk-* » dans la syllabe centrale se retrouve également dans le verbe « *kurtga'Art* ». À notre avis, il existe trois mots distincts dérivés de « *art* » en turc ancien. « *Art* », signifiant « dos, partie arrière du corps », est un mot à voyelle longue primaire. Les autres mots *art* sont les suivants : en turc ancien, il existe deux homophones avec des voyelles normales : *art* (I) « col de montagne » et *art* (II) « aide » (Wilkens, 2021, p. 66).

Une autre opinion concernant l'origine du mot est attribuée à Talât Tekin. Après avoir présenté et évalué les différentes théories avancées concernant ce mot, Talât Tekin soutient que les mots du turc ancien *adga-n-/adka-n-*, *adgak/adka-k* et *adka-ş* dérivent d'un radical formé par le suffixe verbiforme *{-ga/-ka-}* attaché à la racine *ad* – « attraper, saisir » en turc ancien – combiné au suffixe *{-ga/-ka-}* qui transforme un mot en verbe. Des objections aux thèses de Talât Tekin peuvent être soulevées sur les points suivants. Le verbe « **ad-* » signifiant « tenir, attraper » n'a pas été identifié en turc ancien ; de plus, des dérivés tels que « *adil-* », « *adış-* » et « *adin-* », dont nous affirmerions qu'ils dérivent de cette racine et véhiculent des significations telles que « être tenu », « s'accrocher les uns aux autres » et « être lié (au cœur, etc.) », sont également absents. Le suffixe *{-GA-}*, qui transforme un mot en verbe, n'a pas non plus été attesté dans les dialectes historiques.

Conclusions et recommandations

Comme on l'a vu plus haut, divers points de vue ont été avancés concernant l'origine du verbe *a:dGa-*. À notre avis, l'origine de ce mot peut s'expliquer à l'aide d'exemples tirés des dialectes historiques. Il existe trois adverbess en turc ancien. Alors que **ad-* (I), signifiant « séparer ; différencier », et **ad-* (II), signifiant «

être surpris ; être désorienté », possèdent des voyelles normales, le verbe *a:d-, signifiant « reprendre ses esprits ; dégriser (après une ivresse, etc.) ; reprendre conscience », comporte une voyelle longue primaire. Le verbe « *ad- » (I), qui signifie « séparer ; différencier », possède des dérivés tels que *adir-*, *adril-* et *adim*. Le verbe *ad- (II), qui est homophone de celui-ci, possède des dérivés tels que « *adin-* » (« perdre la raison ») et « *adintur-* » (« embrouiller son esprit ») en turc ancien (voir Wilkens, 2021, pp. 10–11). Le verbe *a:d- « redevenir sobre, reprendre ses esprits (après l'ivresse, etc.), reprendre conscience », que nous considérons comme l'origine du verbe a:dGa-, possède des dérivés tels que a:din- « redevenir sobre » et a:dig « sobre, éveillé ». a:din- apparaît en turc ancien sous la forme *ér esrüki a:dinti*. L'homme ivre « a retrouvé ses esprits » (MI 6 20) en turc khwarezmien sous la forme « a:ym- » (« retrouver ses esprits ») et en turc kipchak sous la forme « a:yin- » (« retrouver ses esprits ») (KTS 19) ainsi qu'en turc chagataï sous la forme « a:yin- » (« retrouver ses esprits ») (Ünlü, 2013, p. 77). a:dig « éveillé » (Wilkens, 2021, p. 8) en turc karakhanide au sein du DLT sous la forme a:dig « se dégriser » (DLT I 63) et en turc kipchak, chagataï et occidental sous la forme a:yig > ayig « sobre ». À notre avis, le verbe a:dka- doit avoir été dérivé du verbe *a:d- « se dégriser, reprendre ses esprits (de l'ivresse, etc.), reprendre conscience », par l'ajout du suffixe {-(X)g} qui transforme les verbes en noms, donnant ainsi a:dig « éveillé, sobre », puis le suffixe {+A-} qui transforme un nom en verbe y a été ajouté, donnant le verbe a:diga- > a:dga-. Il est courant que le verbe a:dka-/a:dga-, formé en ajoutant le suffixe [+A-] au mot a:dig (signifiant « éveillé, sobre ; avoir l'esprit sain »), soit utilisé dans des sens tels que « tenir », « attraper », « saisir » et « s'accrocher ». En effet, le processus par lequel le sens de « être éveillé » évolue vers « tenir, saisir (une cible) » se déroule comme suit : « être éveillé » > « nécessite d'être en état d'alerte » > « est prêt pour la cible pour laquelle on est en état d'alerte » > « est prêt pour la cible » > « peut accomplir l'action de "tenir, saisir ou attraper (la cible)" ». » D'un point de vue sémantique, les significations de « s'attacher à (quelque chose) », « tenir (quelque chose) » et « s'accrocher à (quelque chose) », ainsi que la signification qu'il a acquise dans les textes religieux en vieux ouïghour, à savoir « consacrer son cœur à (une doctrine religieuse) », sont des actions qui ne peuvent être accomplies que par ceux qui sont « sobres, éveillés, sains d'esprit et conscients ».

Les mots-clés comprennent : a:dGa-, a:dGan-, turc ancien, ouïghour ancien et termes liés au bouddhisme.

Resumen Estructurado:

Introducción y objetivo del estudio

El objetivo es presentar una nueva propuesta sobre el origen del verbo a:dGa-a:dGa, presente en nuestra lengua desde el turco uigur antiguo y sobre cuya etimología se han planteado diversas hipótesis hasta la fecha, mediante el empleo de métodos histórico-comparativos y el método de reconstrucción interna. Con este fin, se han evaluado todas las opiniones propuestas sobre el origen de la palabra; se han esbozado las formas de la palabra y sus derivados en los dialectos históricos; y, sobre la base de este mapa semántico, se han clasificado las raíces *ad-.

Marco conceptual y teórico

El estudio se basa en el método de la lingüística histórico-comparativa. En primer lugar, se examinó el uso contextual de la palabra en textos pertenecientes al turco uigur antiguo y se estableció su mapa semántico. En una segunda etapa, se analizó la estructura morfológica de la palabra mediante el método de reconstrucción interna; se investigaron las formas monosilábicas que podrían constituir la raíz del verbo, así como la funcionalidad de los sufijos añadidos a dicha raíz. En consecuencia, el estudio demuestra que el verbo a:dGa- no es simplemente un verbo que signifique «sujetar, atrapar; pegarse», sino que representa un ejemplo típico del sistema aglutinante y de los desarrollos semánticos en las primeras etapas del turco. La etimología recientemente propuesta ofrece una explicación más exhaustiva que las teorías anteriores, tanto en términos de fonología como de semántica. Además de contribuir a la lexicografía del turco uigur antiguo, este enfoque proporciona una nueva perspectiva para comprender las interacciones entre raíces y sufijos dentro de las capas históricas de la lengua turca.

Método

Tras presentar las teorías etimológicas propuestas hasta la fecha sobre el verbo a:dGa-, estas teorías se evaluaron desde perspectivas tanto semánticas como morfológicas. Se evaluaron los aspectos aceptables y

las debilidades de las teorías propuestas utilizando el método histórico-comparativo en relación con las raíces y los derivados de los dialectos históricos de la lengua turca. Teniendo en cuenta los derivados de los dialectos históricos, las raíces *ad- se clasificaron mediante el método de reconstrucción interna; se intentó identificar las palabras derivadas de estas raíces en el turco antiguo. Tras esta evaluación exhaustiva, se presentó una nueva propuesta sobre el origen del verbo en cuestión.

Resultados y discusión

Atestiguado por primera vez en textos del uigur antiguo en la historia de las lenguas turcas, el verbo *a:dGa-*, que significa fundamentalmente «sujetar», «atrapar», «aferrarse», «atar» y «agarrar», es una unidad léxica que destaca dentro del léxico histórico de las lenguas turcas tanto por su profundidad semántica como por su estructura morfológica. Este verbo transmite no solo un acto físico de adhesión, sino también significados filosóficos como «apego a los asuntos mundanos» y «deseo» en la terminología budista. El objetivo principal de este estudio es presentar una nueva propuesta, basada en principios etimológicos, para colmar las lagunas existentes en la bibliografía sobre el origen del verbo *a:dGa-*. El estudio emplea una metodología lingüística histórico-comparativa. En primer lugar, se examinó el uso contextual de la palabra en textos del uigur antiguo para trazar su semántica. En la segunda fase, se analizó la estructura morfológica de la palabra utilizando métodos de reconstrucción interna; se investigó la funcionalidad de las formas monosilábicas que podrían servir como raíz del verbo y los afijos unidos a dicha raíz. En este contexto, el estudio pretende demostrar que el verbo *a:dGa-* no es meramente un verbo simple que signifique «sujetar, atrapar o pegar», sino más bien un ejemplo típico del sistema de afijación y del desarrollo semántico en las primeras etapas de la lengua turca. La nueva etimología propuesta ofrece una explicación más exhaustiva que las teorías anteriores, tanto desde el punto de vista fonológico como semántico. Este enfoque no solo contribuye a la lexicografía del uigur antiguo, sino que también ofrece una nueva perspectiva para comprender las interacciones entre raíces y afijos a lo largo de las capas históricas de la lengua turca.

Dado que el verbo «*a:dGa-*» no pudo identificarse hasta 2022, las teorías sobre el origen de la palabra en cuestión se han basado en el verbo «*a:dGan-*». La primera teoría sobre el origen de la palabra es de W. Bang. W. Bang señaló que la palabra «adig» se deriva de la raíz simple «*ad-», que significa «separar, seleccionar», mediante la adición del sufijo «{-g}», que convierte un verbo en sustantivo, y que el verbo «adGan-» se deriva añadiendo el sufijo «{+A-}», que convierte un sustantivo en verbo, y el sufijo «{-n-}», que convierte un verbo en sustantivo. La teoría de Bang es débil tanto desde el punto de vista morfológico como semántico. Es débil desde el punto de vista morfológico porque, como él mismo señaló, no existe ningún adverbio simple que signifique «separar, seleccionar» en el turco antiguo; cuando examinamos los derivados en turco antiguo, observamos tres formas: *ad- (I) «separar, seleccionar; diferenciar, cambiar», *ad- (II) «sorprenderse, estar confundido» y la forma primaria de vocal larga *a:d- «despertarse, recobrar el sentido; atar». Podemos decir que hay tres raíces «*ad-».

Otra interpretación es la de Şinasi Tekin. Şinasi Tekin lee la palabra como «*atqan*» y la deriva de la raíz «*at+qa-n*» < «*at*» (nombre/ad). «Şinasi Tekin explica la conexión de la palabra con *a* «nombre» de la siguiente manera: «*qaçig atqangu törü köñül* < sánscrito *indriyaviṣaya-manovijñāna*: *qaçig* < *qaç-ig* «lugares por donde pueden entrar las experiencias del mundo exterior», es decir, «órgano sensorial»; *atqangu törü* «objeto al que aferrarse» < *atqan-* «estar apegado al mundo exterior» (véase TT VI An. 462). Se utiliza con mucha frecuencia en la literatura budista; su derivado *atqa-g* pasa al mongol y se corresponde con el término sánscrito *vikalpa*, que significa «percepción del mundo exterior» (véase TT III An. 121). Dado que en la filosofía budista el mundo exterior se describe a través de *ātman*, «yo»; *atqanūpa*, «color/forma»; y *at+qa-n* y *nāma*, «nombre», podemos analizar la forma *atqan* como *at+qa-n* y entenderla como «¡este es el nombre!», es decir, tomar conciencia del mundo exterior. En nuestra opinión, aunque la interpretación de Şinasi Tekin es morfológicamente posible, resulta semánticamente débil. Es muy improbable que el verbo «aferrarse», «agarrarse» o «estar apegado (a algo o a alguien)» pueda derivarse de la raíz «*AT*» (que significa «nombre/título») combinada con el sufijo «-GA».

Tras afirmar que la palabra «*atkan-*» se derivó para corresponder a términos budistas tomados del sánscrito y del chino, Röhrborn remonta el verbo «*atkan-*» a la raíz «*art*» («ayudar»); según él, ET. «*atkan-*» («tomar; percibir») < «*artkan-*» < «*art+ka-n*», señalando que la forma «-rtk-» en la sílaba central también se encuentra en el verbo «*kurtga*» «*Art*». En nuestra opinión, existen tres palabras distintas con «*art*» en el turco antiguo. «*Art*», que significa «espalda, la parte trasera del cuerpo», es una vocal larga primaria. Las otras

palabras *art* son las siguientes: en el turco antiguo, hay dos homófonas con sonidos vocálicos normales: *art* (I) «paso de montaña» y *art* (II) «ayuda» (Wilkens, 2021, p. 66).

Otra opinión sobre el origen de la palabra se atribuye a Talât Tekin. Tras presentar y evaluar las diversas teorías planteadas sobre la palabra, Talât Tekin sostiene que las palabras del turco antiguo *adga-n-/adka-n-*, *adgak/adka-k* y *adka-ş* derivan de una raíz formada por el sufijo de formación verbal {-ga-/ka-} añadido a la raíz *ad* —«atrapar, agarrar» en turco antiguo— combinada con el sufijo {-ga-/ka-} que convierte un verbo en sustantivo. Se pueden plantear objeciones a las opiniones de Talât Tekin en los siguientes puntos. El verbo «*ad-» con el significado de «sujetar, atrapar» no se ha identificado en el turco antiguo; además, tampoco existen derivados como «*adıl-*», «*adış-*» y «*adın-*», que, según nuestra hipótesis, se derivarían de esta raíz y transmitirían significados como «ser sujetado», «aferrarse el uno al otro» y «estar unido (al corazón, etc.)». El sufijo {-GA-}, que convierte una palabra en verbo, tampoco se ha atestiguado en los dialectos históricos.

Conclusiones y recomendaciones

Como se ha visto anteriormente, se han planteado diversas opiniones sobre el origen del verbo *a:dGa-*. En nuestra opinión, el origen de la palabra puede explicarse utilizando ejemplos proporcionados por los dialectos históricos. Hay tres *adverbios en turco antiguo*. Mientras que **ad-* (I), que significa «separar; diferenciar», **ad-* (II), que significa «sorprenderse; estar confundido», tienen vocales normales, el verbo **a:d-*, que significa «recuperar el sentido; volver en sí (tras una embriaguez, etc.); recuperar la conciencia», tiene una vocal larga primaria. El verbo «**ad-*» (I), que significa «separar; diferenciar», tiene derivados como *adır-*, *adıl-* y *adım*. El verbo **ad-* (II), que es homófono de este, tiene derivados como «*adın-*» («perder la cabeza») y «*adıntur-*» («confundir la mente») en turco antiguo (véase Wilkens, 2021, pp. 10-11). El verbo **a:d-* «desembriagarse, recobrar el sentido (tras la embriaguez, etc.), recuperar la conciencia», que creemos que es el origen del verbo *a:dGa-*, tiene derivados como *a:dın-* «desembriagarse» y *a:dıg* «sobrio, despierto». *a:dın-* aparece en turco antiguo como *ér esrüki a:dıntı*. El hombre ebrio «se recuperó» (MI 6 20) en el turco de Khwarezm como «*a:yın-*» («recuperarse») y en el turco kipchak como «*a:yın-*» («recuperarse») (KTS 19) y en el turco chagatai como «*a:yın-*» («recuperarse») (Ünlü, 2013, p. 77). *a:dıg* «despierto» (Wilkens, 2021, p. 8) en el turco karajánida, dentro del DLT, como *a:dıg* «desembriagarse» (DLT I 63) y en el turco kipchak, chagatai y occidental como *a:yıg* > *ayıg* «sobrio». En nuestra opinión, el verbo *a:dka-* debe de derivar del verbo **a:d-* «recuperar la sobriedad, recobrar el sentido (de la embriaguez, etc.), recuperar la conciencia», mediante la adición del sufijo {- (X)g}, que convierte los verbos en sustantivos, lo que dio lugar a *a:dıg* «despierto, sobrio», y a este se le añadió el sufijo {+A-}, que convierte un sustantivo en verbo, dando como resultado el verbo *a:dıga-* > *a:dga-*. Es habitual que el verbo *a:dka-/a:dga-*, formado añadiendo el sufijo [+A-] a la palabra *a:dıg* (que significa «despierto, sobrio; estar en pleno uso de las facultades mentales»), se utilice con significados como «sujetar», «atrapar», «agarrar» y «aferrarse». Esto se debe a que el proceso por el cual el significado de «estar despierto» evoluciona hacia «sujetar, agarrar (a un objetivo)» se desarrolla de la siguiente manera: «estar despierto» > «requiere estar alerta» > «está preparado para el objetivo ante el que se está alerta» > «está preparado para el objetivo» > «puede realizar la acción de “sujetar, agarrar o atrapar (al objetivo)”». Semánticamente, los significados de «adherirse a (algo)», «sujetar (algo)» y «aferrarse a (algo)», así como el significado que adquirió en los textos religiosos del uigur antiguo, «dedicar el corazón a (una doctrina religiosa)», son acciones que solo pueden realizar quienes están «sobrios, despiertos, en pleno uso de sus facultades mentales y conscientes».

Palabras clave: *a:dGa-*, *a:dGan-*, turco antiguo, uigur antiguo y términos relacionados con el budismo.

结构化摘要:

研究导言与目的

本文旨在通过运用历史比较方法和内部重建方法，就动词 *a:dGa-a:dGa* 的词源提出一种新见解。该动词自古维吾尔突厥语时期起便存在于我们的语言中，迄今为止，学界对其词源已提出了多种观点。为此，本研究对该词起源的所有既有观点进行了评估；梳理了该词及其派生词在历史方言中的形态；并基于这一语义图谱，对 **ad-* 词根进行了分类。

概念与理论框架

本研究基于历史比较语言学方法。首先，考察了该词在古维吾尔突厥语文本中的语境用法，并构建了其语义图谱。在第二阶段，通过内部重建法分析了该词的形态结构；研究了可能构成该动词词根的单音节形式，以及附着于该词根的后缀的功能。据此，研究表明，动词 *a:dGa-* 不仅是一个表示“握住、抓住；粘住”的简单动词，更是突厥语早期黏着语体系及语义演变的典型例证。新提出的词源学解释在音系学和语义学方面都比以往的理论更为全面。这种方法不仅为古维吾尔语的词典编纂做出了贡献，还为理解突厥语历史层面上词根与后缀的相互作用提供了新的视角。

方法

在介绍了迄今为止关于动词 *a:dGa-* 的词源学理论后，从语义和形态学的双重角度对这些理论进行了评估。通过历史比较法，结合突厥语历史方言中的词根及其派生词，对现有理论的可取之处和不足进行了评估。在考虑历史方言中派生词的基础上，采用内部重建法对 **ad-* 词根进行了分类，并尝试梳理出古突厥语中由这些词根派生出的词汇。经过这一全面评估后，针对该动词的起源提出了一项新假说。

研究结果与讨论

在突厥语系的历史中，动词 *a:dGa-* 最早见于古维吾尔文文献，其基本含义为“持有”、“捕捉”、“紧抓”、“捆绑”和“抓住”，这一词汇单元因其语义深度和形态结构而在突厥语系的历史词汇中独树一帜。该动词不仅传达了物理层面的附着行为，还蕴含着佛教术语中的“执着于世”和“欲望”等哲学含义。本研究的主要目的是基于词源学原理提出一种新见解，以填补现有文献中关于 *a:dGa-* 动词词源的空白。本研究采用历史比较语言学方法。首先，考察了该词在古维吾尔文文献中的语境用法，以梳理其语义。在第二阶段，运用内部重建方法分析了该词的形态结构；研究了可作为动词词根的单音节形式及其附加词缀的功能。在此背景下，本研究旨在证明动词 *a:dGa-* 并非仅仅是一个表示“握住、抓住或粘住”的简单动词，而是突厥语早期词缀系统和语义发展的典型例证。所提出的新词源学说，无论从音位学还是语义学的角度来看，都比先前的理论提供了更全面的解释。这种方法不仅为古维吾尔语的词典编纂工作做出了贡献，也为理解突厥语各历史层面的词根-词缀互动提供了新视角。

由于动词 “*a:dGa-*” 直到2022年才被确认，此前关于该词起源的理论均基于动词 “*a:dGan-*” 提出。关于该词起源的第一种理论出自 W. Bang 之手。W. Bang 指出，“*adig*” 一词源自表示“分离、选择”的简单 “**ad-*” 词根，通过添加将动词转化为名词的后缀 “*{-g}*” 而形成；而动词 “*adGan-*” 则是通过添加将名词转化为动词的后缀 “*{+A-}*” 以及将动词转化为动词的后缀 “*{-n-}*” 而衍生而来。邦的观点无论在形态学上还是语义学上都站不住脚。在形态学上站不住脚是因为，正如他所指出的，古突厥语中并不存在表示“分离、选择”的简单副词；当我们考察古突厥语中的派生词时，可以看到三种形式：**ad-* (I) “分离、选择；区分、改变”，**ad-* (II) “感到惊讶、感到困惑”，以及主要的长元音形式 **a:d-* “醒来、恢复神志；捆绑”。可以说存在三个 **ad-* 词根。

另一种观点来自希纳西·特金 (Şinasi Tekin)。希纳西·特金将该词读作 “*atqan*”，并将其溯源至词根 “*at+qa-n*” < “*at*” (名字/名称)。“希纳西·特金对该词与‘名字’的关联解释如下：‘*qaçığ atqangu törü köñül* < 梵文 *indriyaviśaya-manovijñāna* : *qaçığ* < *qaç-ig*’ 外界体验得以进入之处”，即“感官”；*atqangu törü* “应依附的对象”源自 *atqan* “依附于外部世界”（参见《TT》第六卷《阿尼》第462页）。该词在佛教文献中使用极为频繁；其派生词 *atqa-g* 传入蒙古语，对应梵语术语 *vikalpa*，意为“对外部世界的感知”（参见《TT》第三卷《阿尼》第121页）。由于在佛教哲学中，外部世界是通过 *ātman* (“自我”)、*atqanūpa* (“色/形”) 以及 *at+qa-n* 和 *nāma* (“名”) 来描述的，因此我们可以将 *atqan* 这一形式分解为 *at+qa-n*，并将其理解为“这就是名字！”——即对外部世界的觉知。我们认为，虽然希纳西·特金 (Şinasi Tekin) 的解释在形态学上可行，但在语义上却站不住脚。动词“执着”、“紧抓”或“依附（于某物或某人）”极不可能源自词根 ‘*AT*’ (意为“名称/头衔”) 与后缀 “*-GA*” 的组合。

在指出词‘atkan-’是为对应从梵语和汉语借用的佛教术语而衍生后，罗尔博恩将动词‘atkan-’追溯至词根‘art’（“帮助”）；据他所述，ET. “atkan-”（“拿；感知”）< “artkan-” < “art+ka-n”，并指出中间音节中的“-rtk-”形式也出现在动词“kurtga”*Art*中。在我们看来，古突厥语中有三个截然不同的“art”词。“Art”意为“背部，身体后部”，是一个主要的长元音词。其余的*art*词汇如下：在古突厥语中，有两个发音相同但元音正常的同音词：*art* (I) “山隘”和*art* (II) “帮助”（Wilkens, 2021, 第66页）。

关于该词词源的另一种观点归因于塔拉特·特金。在阐述并评估了关于该词提出的各种理论之后，塔拉特·特金认为，古突厥语词汇*adga-n/adka-n*、*adgak/adka-k*以及*adka-ş*，均源自一个词干：该词干由动词构词后缀{-ga-/-ka-}附加于古突厥语词根*ad*——“抓住、抓取”之上，并结合了将动词转化为动词的后缀{-ga-/-ka-}。针对塔拉特·特金的观点，可从以下几点提出异议。在古突厥语中尚未发现具有“握住、抓住”含义的动词“*ad-”；此外，我们认为源自该词根且表达“被握住”、“相互依附”以及“被束缚（于心中等）”等含义的派生词，如“*adıl-*”、“*adış-*”和“*adın-*”，同样不存在。将词汇转化为动词的{-GA-}后缀，在历史方言中同样未见记载。

结论与建议

如上所述，关于*a:dGa*-动词的起源，学界提出了多种观点。我们认为，该词的起源可通过历史方言提供的实例加以解释。古突厥语中有三个副词。其中，**ad-* (I) 意为“分离；区分”，**ad-* (II) 意为“感到惊讶；感到困惑”，它们都带有常规元音；而*a:d*-动词，意为“恢复神志；清醒（从醉酒等状态中）；恢复意识”，则带有初级长元音。动词 “**ad-*” (I)，意为“分离；区分”，其派生词包括*adır-*、*adıl-*和*adım*。与其同音的**ad-* (II) 动词，在古突厥语中拥有诸如“*adın-*”（“失去理智”）和“*adıntur-*”（“使理智混乱”）等派生词（参见 Wilkens, 2021, 第10–11页）。动词**a:d-*（意为“清醒，恢复神志（从醉酒等状态中），恢复意识”），我们认为它是*a:dGa*-动词的源头，其派生词包括*a:dın-*（“清醒”）和*a:dıg*（“清醒的，清醒的”）。*a:dın-*在古突厥语中出现的为*ér esrüki a:dıntı*。醉汉“清醒过来”（MI 6 20）在花刺子模突厥语中表现为“*a:yın-*”（“清醒”），在基普恰克突厥语中表现为“*a:yın-*”（“清醒”）（KTS 19），在察合台突厥语中表现为“*a:yın-*”（“清醒”）（Ünlü, 2013, 第77页）。*a:dıg*“清醒”（Wilkens, 2021, 第8页）在DLT中的喀喇汗王朝突厥语中表现为*a:dıg*“酒醒”（DLT 1 63），而在基普恰克语、察合台语和西突厥语中则表现为*a:yıg* > *ayıg*“清醒”。我们认为，动词*a:dka-*必然源自动词**a:d-*“清醒、恢复神志（从醉酒等状态中），恢复意识”，通过添加将动词转化为名词的{-X}g后缀，形成了*a:dıg*“清醒、酒醒”，随后又添加了将名词转化为动词的{+A-}后缀，从而产生了动词*a:dıga-* > *a:dga-*。动词*a:dka-/a:dga-*是由词*a:dıg*（意为“清醒、神志清醒；头脑清醒”）加上{+A-}后缀形成的，通常用于表示“握住”、“抓住”、“抓取”和“紧抓”等含义。这是因为“清醒”这一含义演变为“（针对目标）握住、抓住、攫取”的过程如下：“清醒” > “需要保持警觉” > “为自己所警惕的目标做好准备” > “为目标做好准备” > “能够执行‘（针对目标）握住、抓住或攫取’的动作”。从语义上看，“依附于（某物）”、“握住（某物）”和“紧抓（某物）”的含义，以及该词在古维吾尔宗教文献中获得的“将心献给（某种宗教教义）”的含义，都是只有那些“清醒、警觉、神志清醒且有意识”的人才能实施的行动。

关键词包括： *a:dGa*-、*a:dGan*-、古突厥语、古维吾尔语以及与佛教相关的术语。

Структурированное Резюме:

Введение и цель исследования

Цель работы — представить новую гипотезу о происхождении глагола *a:dGa*-*a:dGa*, существующего в нашем языке со времён древнеуйгурского тюркского и в отношении которого до настоящего времени выдвигались различные точки зрения на его этимологию, с использованием историко-сравнительных методов и метода внутренней реконструкции. С этой целью были проанализированы все выдвинутые мнения относительно происхождения этого слова; были

обозначены формы этого слова и его производных в исторических диалектах; и на основе этой семантической карты была проведена классификация корней **ad-*.

Концептуальные и теоретические основы

Исследование основано на методе историко-сравнительной лингвистики. Сначала было изучено контекстуальное употребление слова в текстах, относящихся к древнеуйгурскому языку, и составлена его семантическая карта. На втором этапе была проанализирована морфологическая структура слова с помощью метода внутренней реконструкции; были исследованы односложные формы, которые могли бы составлять корень глагола, а также функциональность суффиксов, присоединяемых к этому корню. Соответственно, исследование демонстрирует, что глагол *a:dGa-* представляет собой не просто глагол, означающий «держат, ловить; прилипать», а является типичным примером агглютинативной системы и семантического развития на ранних этапах развития тюркских языков. Недавно предложенная этимология дает более исчерпывающее объяснение, чем предыдущие теории, как с точки зрения фонологии, так и семантики. Помимо вклада в лексикографию древнеуйгурского тюркского языка, этот подход открывает новые перспективы для понимания взаимодействия корней и суффиксов в исторических слоях тюркского языка.

Метод

После представления предложенных на сегодняшний день этимологических теорий, касающихся глагола *a:dGa-*, эти теории были проанализированы как с семантической, так и с морфологической точек зрения. Приемлемые аспекты и слабые стороны предложенных теорий были оценены с помощью историко-сравнительного метода в связи с корнями и производными исторических диалектов тюркского языка. С учётом производных в исторических диалектах корни **ad-* были классифицированы с помощью метода внутренней реконструкции; была предпринята попытка сопоставить слова, образованные от этих корней в древнетюркском языке. По итогам этой всесторонней оценки было представлено новое предложение относительно происхождения рассматриваемого глагола.

Результаты и обсуждение

Глагол *a:dGa-*, впервые зафиксированный в древних уйгурских текстах в истории тюркских языков и означающий в основном «держат», «ловить», «цепляться», «связывать» и «захватывать», представляет собой лексическую единицу, выделяющуюся в историческом лексиконе тюркских языков как своей семантической глубиной, так и морфологической структурой. Этот глагол передает не только физическое действие прилипания, но и философские значения, такие как «привязанность к мирским делам» и «желание» в буддийской терминологии. Основная цель данного исследования — представить новое предложение, основанное на этимологических принципах, с целью восполнить пробелы в литературе, касающиеся происхождения глагола *a:dGa-*. В исследовании используется историко-сравнительная лингвистическая методология. Сначала было изучено контекстуальное употребление этого слова в древнеуйгурских текстах с целью определения его семантики. На втором этапе была проанализирована морфологическая структура слова с использованием методов внутренней реконструкции; были исследованы функциональные особенности односложных форм, которые могли бы служить корнем глагола, а также аффиксы, присоединяемые к этому корню. В этом контексте исследование направлено на то, чтобы продемонстрировать, что глагол *a:dGa-* представляет собой не просто глагол, означающий «держат, ловить или прилипать», а типичный пример аффиксационной системы и семантического развития на ранних этапах развития тюркского языка. Предлагаемая новая этимология дает более исчерпывающее объяснение, чем предыдущие теории, как с фонологической, так и с семантической точек зрения. Данный подход не только вносит вклад в лексикографию древнеуйгурского языка, но и открывает новые перспективы для понимания взаимодействия корня и аффиксов на разных исторических этапах развития тюркского языка.

Поскольку глагол «*a:dGa-*» не был идентифицирован до 2022 года, теории о происхождении данного слова выдвигались на основе глагола «*a:dGan-*». Первая теория о происхождении этого слова принадлежит В. Бангу. В. Банг отметил, что слово «*adig*» образовано от простого корня «**ad-*», означающего «отделять, отбирать», путем добавления суффикса «*{-g}*», превращающего глагол в существительное, а глагол «*adGan-*» образован путем добавления суффикса «*{+A-}*», превращающего существительное в глагол, и суффикса «*{-n-}*», превращающего глагол в существительное. Точка

зрения Банга слаба как с морфологической, так и с семантической точки зрения. Она слаба с морфологической точки зрения, поскольку, как он сам отметил, в древнетюркском языке нет простого наречия, означающего «отделять, отбирать»; при рассмотрении производных в древнетюркском языке мы видим три формы: **ad-* (I) «отделять, выбирать; различать, изменять», **ad-* (II) «удивляться, быть в замешательстве» и основную форму с длинной гласной **a:d-* «проспать, приходить в себя; связывать». Можно сказать, что существует три корня **ad-*.

Другое мнение принадлежит Шинаси Текину. Шинаси Текин читает это слово как «*аткан*» и выводит его из корня «*ат+ка-н*» < «*ат*» (имя/ад). «Шинаси Текин объясняет связь этого слова с *a* «имя» следующим образом: «*qaçıg atqangu törü köñül* < санскр. *indriyavişaya-manovijñāna*: *qaçıg* < *qaçıg* «места, куда могут проникать впечатления из внешнего мира», т. е. «орган чувств»; *atqangu törü* «объект, к которому привязываются» < *atqan-* «быть привязанным к внешнему миру» (см. ТТ VI Anın. 462). Оно очень часто встречается в буддийской литературе; его производная *atqa-g* перешла в монгольский язык и соответствует санскритскому термину *vikalpa*, означающему «восприятие внешнего мира» (см. ТТ III An. 121). Поскольку в буддийской философии внешний мир описывается через *ātman*, «я»; *atqanūra*, «цвет/форма»; а также *at+qa-n* и *nāma*, «имя», мы можем проанализировать форму *atqan* как *at+qa-n* и понять её как «вот это и есть имя!» — то есть осознание внешнего мира. На наш взгляд, хотя интерпретация Шинаси Текина морфологически возможна, она семантически слаба. Крайне маловероятно, что глагол «цепляться», «держаться» или «быть привязанным (к чему-либо или кому-либо)» мог быть образован от корня «*AT*» (означающего «имя/титул») в сочетании с суффиксом «-GA».

Заявив, что слово «*atkan-*» было образовано в соответствии с буддийскими терминами, заимствованными из санскрита и китайского языка, Рёрборн прослеживает происхождение глагола «*atkan-*» от корня «*art*» («помогать»); по его мнению, ЕТ. «*atkan-*» («брат; воспринимать») < «*artkan-*» < «*art+ka-n*», отмечая, что форма «-rtk-» в среднем слоге также встречается в глаголе «*kurtga*» *Art*. На наш взгляд, в древнетюркском языке существует три различных слова, начинающихся с «*art*». «*Art*», означающее «спина, задняя часть тела», является словом с основной долгой гласной. Другие слова *art* следующие: в древнетюркском языке имеются два омофона с нормальными гласными звуками: *art* (I) «горный перевал» и *art* (II) «помощь» (Wilkens, 2021, с. 66).

Другая точка зрения относительно происхождения этого слова приписывается Талату Текину. Представив и проанализировав различные теории, выдвинутые в отношении этого слова, Талат Текин утверждает, что древнетюркские слова *adga-n/adka-n*, *adgak/adka-k* и *adka-ş* происходят от основы, образованной глаголообразующим суффиксом {-ga/-ka-}, присоединенным к корню *ad* – «ловить, захватывать» в древнетюркском языке, – в сочетании с суффиксом {-ga/-ka-}, превращающим слово в глагол. Возражения против взглядов Талата Текина можно выдвинуть по следующим пунктам. Глагол «**ad-*» со значением «держат, ловить» в древнетюркском языке не выявлен; кроме того, отсутствуют и такие производные, как «*adıl-*», «*adış-*» и «*adın-*», которые, как мы полагаем, происходят от этого корня и передают значения типа «быть удерживаемым», «прижиматься друг к другу» и «быть привязанным (к сердцу и т. п.)». Суффикс {-GA-}, превращающий слово в глагол, также не зафиксирован в исторических диалектах.

Выводы и рекомендации

Как видно из вышесказанного, в отношении происхождения глагола *a:dGa-* выдвигались различные мнения. По нашему мнению, происхождение этого слова можно объяснить с помощью примеров, приведённых из исторических диалектов. В древнетюркском языке существует три наречия. В то время как **ad-* (I), означающее «отделять; различать», и **ad-* (II), означающее «удивляться; быть в замешательстве», имеют обычные гласные, глагол **a:d-*, означающий «прийти в себя; отрезвиться (от опьянения и т. п.); прийти в сознание», имеет первичную долгую гласную. Глагол «**ad-*» (I), означающий «отделять; различать», имеет такие производные, как *adır-*, *adıl-* и *adım*. Глагол **ad-* (II), который является его омофоном, имеет такие производные, как «*adın-*» («потерять рассудок») и «*adıntur-*» («запутать свой разум») в древнетюркском языке (см. Wilkens, 2021, с. 10–11). Глагол **a:d-* «протрезветь, прийти в себя (из состояния опьянения и т. п.), прийти в сознание», который, как мы полагаем, является источником глагола *a:dGa-*, имеет такие производные, как *a:dın-* «протрезветь» и *a:dıg* «трезвый, бодрствующий». *a:dın-* встречается в древнетюркском языке как *ér esrüki a:dınıt*. Пьяный человек «оттрезвел» (Mİ 6 20) в хорезмском тюркском языке как «*a:ıın-*» («оттрезветь») и в

кипчакском тюркском языке как «*a:yin-*» («отрезветь») (KTS 19), а также в чагатайском тюркском языке как «*a:yin-*» («отрезветь») (Ünlü, 2013, с. 77). *a:dig* «бодрствующий» (Wilkens, 2021, с. 8) в караханидском тюркском языке в рамках DLT как *a:dig* «протрезвение» (DLT I 63), а в кипчакском, чагатайском и западнотюркском языках как *a:yig* > *ayig* «трезвый». По нашему мнению, глагол *a:dka-* должен был быть образован от глагола **a:d-* «отрезвляться, приходить в себя (от опьянения и т. п.), приходить в себя» путем добавления суффикса $\{-(X)g\}$, превращающего глаголы в существительные, в результате чего образовалось *a:dig* «бодрствующий, трезвый», а к нему был добавлен суффикс $\{+A-\}$, превращающий существительное в глагол, в результате чего образовался глагол *a:diga-* > *a:dga-*. Вполне нормально, что глагол *a:dka-/a:dga-*, образованный путём добавления суффикса $\{+A-\}$ к слову *a:dig* (означающему «бодрствующий, трезвый; находящийся в здравом уме»), используется в таких значениях, как «держатъ», «ловить», «захватывать» и «цепляться». Это объясняется тем, что процесс, в ходе которого значение «быть бодрствующим» эволюционирует в «держатъ, захватывать (цель)», протекает следующим образом: «быть бодрствующим» > «требуется быть начеку» > «готов к цели, в отношении которой находится начеку» > «готов к цели» > «может совершать действие «держатъ, захватывать или ловить (цель)»». «С семантической точки зрения значения «привязываться к (чему-либо)», «держатъ (что-либо)» и «цепляться за (что-либо)», а также значение, которое оно приобрело в древнеуйгурских религиозных текстах — «посвящать своё сердце (религиозной доктрине)», — представляют собой действия, которые могут совершать только те, кто «трезв, бодр, в здравом уме и сознании».

Ключевые слова: включают: *a:dGa-*, *a:dGan-*, древнетурецкий, древнеуйгурский и термины, связанные с буддизмом.

संरचित सारांशः

अध्ययन का परिचय और उद्देश्य

इसका उद्देश्य ऐतिहासिक-तुलनात्मक विधियों और आंतरिक पुनर्निर्माण की विधि का उपयोग करके, क्रिया *a:dGa-a:dGa* की उत्पत्ति के संबंध में एक नया प्रस्ताव प्रस्तुत करना है, जो प्राचीन उइघुर तुर्की से हमारी भाषा में मौजूद है और जिसके व्युत्पत्तिशास्त्र पर अब तक विभिन्न विचार प्रस्तुत किए गए हैं। इस उद्देश्य के लिए, शब्द की उत्पत्ति के संबंध में प्रस्तावित सभी विचारों का मूल्यांकन किया गया है; ऐतिहासिक बोलियों में शब्द और इसके व्युत्पत्तियों के रूपों की रूपरेखा तैयार की गई है; और, इस अर्थ-मानचित्र के आधार पर, एड-मूलों का वर्गीकरण किया गया है।

वैचारिक और सैद्धांतिक रूपरेखा

यह अध्ययन ऐतिहासिक-तुलनात्मक भाषाविज्ञान पद्धति पर आधारित है। सबसे पहले, प्राचीन उइघुर तुर्की से संबंधित ग्रंथों में शब्द के प्रसंगिक उपयोग की जांच की गई और इसका अर्थ-मानचित्र स्थापित किया गया। दूसरे चरण में, शब्द की रूपवैज्ञानिक संरचना का आंतरिक पुनर्निर्माण पद्धति के माध्यम से विश्लेषण किया गया; क्रिया के मूल का गठन करने वाली एक-अक्षरीय रूपों के साथ-साथ इस मूल से जुड़े उपसर्गों की कार्यक्षमता की भी जांच की गई। तदनुसार, यह अध्ययन दर्शाता है कि *a:dGa-* क्रिया केवल "पकड़ना, चिपटना" का अर्थ रखने वाली एक साधारण क्रिया नहीं है, बल्कि यह तुर्की के शुरुआती चरणों में संलयन प्रणाली और अर्थ-विकास का एक विशिष्ट उदाहरण है।

नया प्रस्तावित व्युत्पत्तिशास्त्र ध्वनि विज्ञान और अर्थ विज्ञान दोनों के संदर्भ में पिछले सिद्धांतों की तुलना में अधिक व्यापक स्पष्टीकरण प्रदान करता है। पुराने उइघुर तुर्की की शब्दकोश-विद्या में योगदान देने के अलावा, यह दृष्टिकोण तुर्की भाषा की ऐतिहासिक परतों के भीतर मूल-प्रत्यय की अंतःक्रियाओं को समझने के लिए एक नया परिप्रेक्ष्य प्रदान करता है।

विधि

क्रिया *a:dGa-* के संबंध में अब तक प्रस्तावित व्युत्पत्ति सिद्धांतों को प्रस्तुत करने के बाद, इन सिद्धांतों का मूल्यांकन अर्थ और रूप-विज्ञान दोनों दृष्टिकोणों से किया गया।

प्रस्तावित सिद्धांतों के स्वीकार्य पहलुओं और कमजोरियों का मूल्यांकन तुर्की भाषा के ऐतिहासिक बोलियों की जड़ों और व्युत्पत्तियों के संबंध में ऐतिहासिक-तुलनात्मक विधि का उपयोग करके किया गया। ऐतिहासिक बोलियों में व्युत्पत्तियों को ध्यान में रखते हुए, **ad-* जड़ों को आंतरिक पुनर्निर्माण विधि का उपयोग करके वर्गीकृत किया गया; पुरानी तुर्की में इन

जड़ों से व्युत्पन्न शब्दों का मानचित्रण करने का प्रयास किया गया। इस व्यापक मूल्यांकन के बाद, प्रश्न में क्रिया की उत्पत्ति के संबंध में एक नया प्रस्ताव प्रस्तुत किया गया।

निष्कर्ष और चर्चा

तुर्की भाषाओं के इतिहास में पहली बार पुराने उइघुर ग्रंथों में प्रमाणीकृत, क्रिया a:dGa- (जिसका मूल अर्थ है 'पकड़ना', 'आँकना', 'चिपकना', 'बाँधना', और 'समझना'), एक ऐसी शब्दावली इकाई है जो तुर्की भाषाओं की ऐतिहासिक शब्दावली में अपनी अर्थगत गहराई और रूपगत संरचना, दोनों के कारण विशिष्ट है।

यह क्रिया न केवल चिपकाव की भौतिक क्रिया को दर्शाती है, बल्कि बौद्ध शब्दावली में 'सांसारिक मामलों से लगाव' और 'इच्छा' जैसे दार्शनिक अर्थों को भी व्यक्त करती है। इस अध्ययन का प्राथमिक उद्देश्य व्युत्पत्ति संबंधी सिद्धांतों पर आधारित एक नया प्रस्ताव प्रस्तुत करना है, जो a:dGa- क्रिया की उत्पत्ति के संबंध में साहित्य में मौजूद अंतरालों को भर सके। यह अध्ययन ऐतिहासिक-तुलनात्मक भाषावैज्ञानिक कार्यप्रणाली का उपयोग करता है। सबसे पहले, इसके अर्थ-विज्ञान का नक्शा तैयार करने के लिए पुराने उइघुर ग्रंथों में इस शब्द के प्रसंगिक उपयोग की जांच की गई। दूसरे चरण में, आंतरिक पुनर्निर्माण विधियों का उपयोग करके शब्द की रूपवैज्ञानिक संरचना का विश्लेषण किया गया; क्रिया के मूल के रूप में काम कर सकने वाले एक-अक्षरीय रूपों की कार्यक्षमता और इस मूल से जुड़े उपसर्गों की जांच की गई। इस संदर्भ में, यह अध्ययन यह प्रदर्शित करने का प्रयास करता है कि 'a:dGa-' क्रिया केवल 'पकड़ना, लेना या चिपटना' का अर्थ रखने वाली एक साधारण क्रिया नहीं है, बल्कि तुर्की भाषा के शुरुआती चरणों में प्रत्यय-प्रणाली और अर्थ-विकास का एक विशिष्ट उदाहरण है। प्रस्तावित नई व्युत्पत्ति ध्वन्यात्मक और अर्थगत दोनों दृष्टिकोणों से पिछले सिद्धांतों की तुलना में एक अधिक व्यापक स्पष्टीकरण प्रदान करती है।

यह दृष्टिकोण न केवल प्राचीन उइघुर की शब्दकोश-विज्ञान में योगदान देता है, बल्कि तुर्की भाषा की ऐतिहासिक परतों में मूल-उपसर्ग अंतःक्रियाओं को समझने के लिए एक नया परिप्रेक्ष्य भी प्रदान करता है।

चूंकि क्रिया 'a:dGa-' की पहचान 2022 तक नहीं हो सकी थी, इसलिए प्रश्न में शब्द की उत्पत्ति के संबंध में सिद्धांत क्रिया 'a:dGan-' के आधार पर प्रस्तावित किए गए हैं। शब्द की उत्पत्ति के संबंध में पहला सिद्धांत डब्ल्यू. बांग का है।

डब्ल्यू. बांग ने उल्लेख किया कि 'adig' शब्द '*ad-' मूल से लिया गया है, जिसका अर्थ 'अलग करना, चुनना' है, और यह '{-g}' प्रत्यय जोड़कर बना है जो एक क्रिया को संज्ञा में बदलता है, और 'adGan-' क्रिया '{+A-}' प्रत्यय जोड़कर बनती है जो एक संज्ञा को क्रिया में बदलता है और '{-n-}' प्रत्यय जोड़कर बनती है जो एक क्रिया को दूसरी क्रिया में बदलता है। बांग का दृष्टिकोण रूप-विज्ञान और अर्थ-विज्ञान दोनों ही दृष्टिकोण से कमजोर है। यह रूप-विज्ञान की दृष्टि से कमजोर है क्योंकि, जैसा कि उन्होंने उल्लेख किया है, प्राचीन तुर्की में 'अलग करने, चुनने' का अर्थ रखने वाला कोई सरल क्रिया-विशेषण नहीं है; जब हम प्राचीन तुर्की में व्युत्पत्तियों की जाँच करते हैं, तो हमें तीन रूप मिलते हैं: *ad- (I) 'अलग करना, चुनना; भेद करना, बदलना', *ad- (II) 'आश्चर्यचकित होना, भ्रमित होना', और मूल दीर्घ-स्वर रूप *a:d- 'जागना, होश में आना; बाँधना'। हम कह सकते हैं कि तीन *ad-मूल हैं।

एक अन्य दृष्टिकोण शिनसी टेकिन का है। शिनसी टेकिन इस शब्द को 'अत्कान' के रूप में पढ़ते हैं और इसे मूल 'अत्+क्रा-न' < 'अत्' (नाम/एड) से व्युत्पन्न करते हैं। शिनसी टेकिन इस शब्द के 'नाम' से संबंध को इस प्रकार समझाते हैं: 'qaçig atqangu törü köñül < Skr. indriyaviṣaya-manovijñāna: qaçig < qaç-ig 'वे स्थान जहाँ बाहरी दुनिया के अनुभव प्रवेश कर सकते हैं', यानी, 'इंद्रिय अंग'; atqangu törü 'जिस वस्तु से जुड़ना है' < atqan- 'बाहरी दुनिया से जुड़ना' (देखें टीटी VI अनिन. 462)। इसका बौद्ध साहित्य में बहुत बार उपयोग किया जाता है; इसका व्युत्पन्न atqa-g मंगोलियाई भाषा में चला गया है और यह संस्कृत शब्द vikalpa के अनुरूप है, जिसका अर्थ है 'बाहरी दुनिया की धारणा' (देखें टीटी III अन. 121)। चूंकि बौद्ध दर्शन में बाहरी दुनिया का वर्णन ātman, 'आत्मा'; atqanūpa, 'रंग/रूप'; और at+qa-n और nāma, 'नाम' के माध्यम से किया गया है, हम atqan रूप का विश्लेषण at+qa-n के रूप में कर सकते हैं और इसे 'यह नाम है!' के रूप में समझ सकते हैं—अर्थात् बाहरी दुनिया के प्रति जागरूक होना। हमारी दृष्टि में, जहाँ शिनसी टेकिन की व्याख्या रूप-विज्ञान की दृष्टि से संभव है, वहीं यह अर्थ-विज्ञान की दृष्टि से कमजोर है। यह अत्यंत असंभव है कि 'चिपकना', 'टिकना', या 'किसी चीज़ या व्यक्ति से जुड़ा रहना' जैसे क्रियापद 'AT' (जिसका अर्थ 'नाम/पदवी' है) मूल से उपसर्ग '-GA' के संयोजन से व्युत्पन्न हुए हों।

यह कहने के बाद कि 'atkan-' शब्द संस्कृत और चीनी से उधार लिए गए बौद्ध शब्दों के अनुरूप व्युत्पन्न हुआ था, रोहरबॉर्न 'atkan-' क्रिया को मूल 'art' ('मदद') से जोड़ते हैं; उनके अनुसार, ET.

'atkan-' ('लेना; समझना') < 'artkan-' < 'art+ka-n', यह देखते हुए कि बीच के स्वर '-rtk-' का रूप 'kurtga'Art' क्रिया में भी पाया जाता है। हमारी दृष्टि में, प्राचीन तुर्की में 'art' शब्द तीन अलग-अलग रूपों में है। 'Art', जिसका अर्थ है 'पीठ, शरीर का पिछला भाग', एक प्राथमिक दीर्घ स्वर है।

अन्य 'art' शब्द इस प्रकार हैं: प्राचीन तुर्की में, सामान्य स्वर ध्वनियों वाले दो समध्वनि शब्द हैं: art (I) 'पहाड़ी दर्रा' और art (II) 'मदद' (Wilkens, 2021, पृ. 66)।

शब्द की उत्पत्ति के संबंध में एक अन्य दृष्टिकोण तल्लात टेकिन से जुड़ा है। शब्द के संबंध में प्रस्तुत विभिन्न सिद्धांतों को प्रस्तुत करने और उनका मूल्यांकन करने के बाद,

तल्लात टेकिन का तर्क है कि प्राचीन तुर्की शब्द adga-n-/adka-n-, adgak/adka-k, और adka-ş, एक मूल से व्युत्पन्न होते हैं जो क्रिया-निर्माण प्रत्यय {-ga-/-ka-} से बना है, जो प्राचीन तुर्की में मूल ad – 'पकड़ना, जब्त करना' – से जुड़ा है, और इस प्रत्यय {-ga-/-ka-} के साथ मिलकर एक क्रिया को दूसरी क्रिया में बदल देता है। *ताल्लत टेकिन के विचारों पर निम्नलिखित बिंदुओं पर आपत्ति उठाई जा सकती है।* 'पकड़ना, थामना' के अर्थ वाले क्रियापद '*ad-' की पहचान प्राचीन तुर्की में नहीं हुई है; इसके अलावा, 'adıl-', 'adış-', और 'adın-' जैसे व्युत्पन्न शब्द, जिनके बारे में हम दावा करेंगे कि वे इसी मूल से उत्पन्न हुए हैं और 'थामा जाना', 'एक-दूसरे से चिपटना', और 'बंधा होना (दिल से, आदि)' जैसे अर्थ व्यक्त करते हैं, वे भी अनुपस्थित हैं।

{-GA-} प्रत्यय, जो किसी शब्द को क्रिया में बदलता है, का भी ऐतिहासिक बोलियों में कोई प्रमाण नहीं मिलता है।

निष्कर्ष और सिफारिशें

जैसा कि ऊपर देखा गया है, a:dGa- क्रिया की उत्पत्ति के संबंध में विभिन्न विचार प्रस्तुत किए गए हैं। हमारी राय में, ऐतिहासिक बोलियों द्वारा प्रदान की गई उदाहरणों का उपयोग करके इस शब्द की उत्पत्ति की व्याख्या की जा सकती है।

पुराने तुर्की में तीन क्रिया-विशेषण हैं। जहाँ *ad- (I), जिसका अर्थ 'अलग करना; भेद करना' है, और *ad- (II), जिसका अर्थ 'आश्चर्यचकित होना; भ्रमित होना' है, में सामान्य स्वर हैं, वहीं *a:d- क्रिया, जिसका अर्थ 'होश में आना; (नशे आदि से) सँभलना; चेतना वापस पाना' है, में एक प्राथमिक दीर्घ स्वर है। क्रिया *ad- (I), जिसका अर्थ है 'अलग करना; भेद करना', के व्युत्पन्न adır-, adıl-, और adım हैं। *ad- (II) क्रिया, जो इसके साथ ध्वन्यात्मक रूप से समान है, के पुराने तुर्की में व्युत्पन्न शब्द हैं जैसे 'adın-' ('अपना मन खोना') और 'adıntur-' ('अपने मन को भ्रमित करना') (देखें विल्केन्स, 2021, पृ. 10-11)। क्रिया *a:d- 'होश में आना, होश में आना (नशे, आदि से), चेतना पुनः प्राप्त करना', जिसे हम a:dGa- क्रिया का मूल मानते हैं, के उपसर्गों में a:dın- 'होश में आना' और a:dıg 'होश में, जागृत' शामिल हैं। a:dın- प्राचीन तुर्की में ér esrüki a:dıntı के रूप में दिखाई देता है।

ख्वारज़्मियाई तुर्की में नशे में धुत आदमी 'होश में आया' (MI 6 20) और किपचक तुर्की में 'a:yın-' ('होश में आना') (KTS 19) और चघताई तुर्की में 'a:yın-' ('होश में आना') (Ünlü, 2013, पृ. 77)। a:dıg 'जागृत' (Wilkens, 2021, पृ. 8) करखानी तुर्की में DLT के भीतर a:dıg 'होश में आना' (DLT I 63) के रूप में और किपचक, चगाताई, और पश्चिमी तुर्की में a:yıg > ayıg 'होश में' के रूप में। हमारी राय में, क्रिया a:dka- अवश्य ही क्रिया *a:d- 'होश में आना, होश ठिकाने आना' से व्युत्पन्न हुई होगी (नशे की हालत से, आदि), {- (X)g} प्रत्यय जोड़कर, जो क्रियाओं को संज्ञा में बदलता है, जिससे a:dıg 'जागरूक, होश में' बना, और फिर {+A-} प्रत्यय जोड़ा गया, जो संज्ञा को क्रिया में बदलता है, जिससे क्रिया a:dıga- > a:dga- बनी। यह सामान्य है कि क्रिया a:dka-/a:dga-, जो शब्द a:dıg (जिसका अर्थ है 'जागृत, होश में; स्वस्थ मन का') में [+A-] प्रत्यय जोड़कर बनी है, का उपयोग 'पकड़ना', 'पकड़ लेना', 'जब्त करना', और 'चिपकना' जैसे अर्थों में किया जाए। ऐसा इसलिए है क्योंकि 'जागना' का अर्थ 'पकड़ना, (लक्ष्य के लिए) जब्त करना' में विकसित होने की प्रक्रिया इस प्रकार है: 'जागना' > 'सतर्क रहने की आवश्यकता' > 'उस लक्ष्य के लिए तैयार है जिसके लिए कोई सतर्क रहता है' > 'लक्ष्य के लिए तैयार है' > 'लक्ष्य के लिए' पकड़ने, जब्त करने या पकड़ने की क्रिया कर सकता है। 'अर्थ की दृष्टि से, 'किसी चीज़ से जुड़ना', 'किसी चीज़ को पकड़ना', और 'किसी चीज़ से चिपटना' के अर्थ और पुराने उइगर धार्मिक ग्रंथों में प्राप्त इसका अर्थ, '(किसी धार्मिक सिद्धांत) के प्रति अपना हृदय समर्पित करना', ऐसे कार्य हैं जो केवल वे ही कर सकते हैं जो 'होशियार, जागृत, स्वस्थ मन वाले और सचेत' हों।

मुख्य शब्दों में a:dGa-, a:dGan-, पुराना तुर्की, पुराना उइघुर, और बौद्ध धर्म से संबंधित शब्द शामिल हैं।

Yapılandırılmış Özet:

Çalışmanın Girişi ve Amacı

Eski Uygur Türkçesinden beri dilimizde olan ve kökeni ile ilgili şimdiye kadar çeşitli görüşler ileri sürülen *a:dGa-* fiilinin kökenine dair tarihsel karşılaştırmalı yöntemler ve iç yapılandırma (rekonstrüksiyon) metodu ile yeni öneri sunmaktır. Bu amaçla sözcüğün kökeni ile ilgili ortaya atılan tüm görüşler değerlendirilmiş, sözcüğün ve türevlerinin tarihî lehçelerdeki biçimleri verilmeye çalışılmış; bu anlam haritası üzerinden **ad-* kökleri sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Sınıflandırılan bu köklerden hareketle *a:dGa-* fiilinin kökeni üzerine yeni bir görüş ileri sürülmüştür.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Çalışma, tarihsel-karşılaştırmalı dilbilim yöntemine dayanmaktadır. İlk olarak, Eski Uygur Türkçesine ait metinlerde söz konusu kelimenin bağlamsal kullanımı incelenmiş ve anlamsal haritası oluşturulmuştur. İkinci aşamada ise kelimenin morfolojik yapısı, iç rekonstrüksiyon yöntemi aracılığıyla analiz edilmiştir; fiilin kökünü oluşturabilecek tek heceli biçimler ile bu köke eklenen eklerin işlevselliği araştırılmıştır. Buna göre çalışma, *a:dGa-* fiilinin yalnızca “tutmak, yakalamak; yapışmak” anlamına gelen basit bir fiil olmadığını, aksine Türkçenin erken dönemlerindeki eklemeli sistemin ve anlamsal gelişmelerin tipik bir örneğini temsil ettiğini ortaya koymaktadır. Önerilen yeni etimoloji, hem morfoloji hem de anlambilim açısından önceki teorilere kıyasla daha kapsamlı bir açıklama önermektedir. Eski Uygur Türkçesinin söz varlığına katkı sağlamanın yanı sıra bu yaklaşım, Türk dilinin tarihsel katmanları içinde kök-ek etkileşimlerini anlamak için yeni bir bakış açısı önermektedir.

Yöntem

a:dGa- fiiline ilişkin bugüne kadar öne sürülen etimolojik teoriler sunulduktan sonra, bu teoriler hem anlamsal hem de morfolojik açılardan değerlendirilmiştir. Önerilen teorilerin kabul edilebilir yönleri ve zayıf noktaları, Türk dilinin tarihî lehçelerindeki kökler ve türevlerle ilişkili olarak tarihsel-karşılaştırmalı yöntem kullanılarak incelenmiştir. Tarihî lehçelerdeki türevler dikkate alınarak **ad-* kökleri, iç yapılandırma (rekonstrüksiyon) yöntemiyle sınıflandırılmış; bu köklerden türeyen kelimelerin Eski Türkçedeki dağılımı haritalandırılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamlı değerlendirmenin ardından, söz konusu fiilin kökenine ilişkin yeni bir öneri sunulmuştur.

Bulgular ve Tartışma

Türk dili tarihinin Türkoloji alanında ilk kez Eski Uygur metinlerinde tanıklanan *a:dGa-* fiili, temel olarak 'tutmak, yakalamak; yapışmak, bağlanmak, kavramak' anlamlarına gelmekte olup, hem anlamsal derinliği hem de morfolojik yapısı bakımından Türk dilinin tarihsel söz varlığı içinde dikkat çeken bir biçimdir. Bu fiil yalnızca fiziksel bir yapışma eylemini değil, aynı zamanda Budizm terminolojisinde 'dünyevî olana bağlanma, arzu' gibi felsefî anlamları da ifade eder. Bu çalışmanın temel amacı, *a:dGa-* fiilinin kökenine ilişkin literatürdeki boşlukları doldurmak üzere etimolojik ilkelere dayanan yeni bir öneri sunmaktır.

Çalışmada tarihsel-karşılaştırmalı dilbilim yöntemi kullanılmıştır. İlk aşamada, sözcüğün Eski Uygur metinlerindeki bağlamsal kullanımları incelenerek anlam haritası çıkarılmıştır. İkinci aşamada ise sözcüğün morfolojik yapısı iç yapılandırma (rekonstrüksiyon) yöntemiyle analiz edilmiş; fiilin kökü olabilecek tek heceli biçimler ile bu köke eklenen eklerin işlevleri araştırılmıştır. Bu bağlamda çalışma, *a:dGa-* fiilinin yalnızca 'tutmak, yakalamak, yapışmak' anlamına gelen basit bir fiil olmadığını, Türkçenin erken dönemlerindeki ekleşme sistemi ve anlamsal gelişimin tipik bir örneği olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Önerilen yeni etimoloji, önceki teorilere kıyasla hem morfolojik hem de anlamsal açıdan daha kapsamlı bir açıklama sunmaktadır. Bu yaklaşımın amacı yalnızca Eski Uygur söz varlığına katkı sağlamak değil, aynı zamanda Türk dilinin tarihsel katmanları boyunca kök-ek ilişkilerinin anlaşılmasına da yeni bir bakış açısı getirmektir.

a:dGa- fiili 2022 yılına kadar tespit edilemediğinden, söz konusu sözcüğün kökenine dair teoriler *a:dGan-* fiiline dayanarak ortaya konmuştur. Bu konudaki ilk görüş Wilhelm Bang'a aittir. Bang, *adig* sözcüğünün 'ayırarak, seçmek' anlamındaki yalın **ad-* köküne fiilden isim yapan {-g} eki getirilerek türetildiğini; *adGan-* fiilinin ise isimden fiil yapan {+A-} ekine, fiilden fiil yapan {-n-} ekinin eklenmesiyle oluştuğunu belirtir. Ancak Bang'ın görüşü hem morfolojik hem de anlamsal açıdan zayıftır. Morfolojik olarak zayıftır; çünkü onun belirttiği gibi Eski Türkçede sadece 'ayırarak, seçmek' anlamında yalın bir **ad-* fiili değil; Eski Türkçedeki türevler incelendiğinde üç farklı anlamda basit **ad-* fiilinin olduğu görülür: **ad-* (I) 'ayırarak,

seçmek; farklılaştırmak, değiştirmek', **ad-* (II) 'şaşırmak, hayrete düşmek' ve birincil uzun ünlülü biçim olan **a:d-* 'ayılmak, (sarhoşluktan) uyanmak, kendine gelmek'. Bu durumda üç ayrı **ad-* kökünden söz edilebilir.

Bir diğer görüş Şinasi Tekin'e aittir. Şinasi Tekin, sözcüğü *atqan-* olarak okuyarak *at* "ad/isim" kökünden türetir. Sözcüğün *at* ile bağlantısını şu şekilde açıklar: "*qaçığ atqangu törü köñül* < Skr. *indriyavişaya-manovijñāna*: *qaçığ* < *qaç-ig* 'dış dünyadan deneyimlerin girebildiği yerler', yani 'duyu organı'; *atqangu törü* 'bağlanılacak nesne' < *atqan-* 'dış dünyaya bağlanmak'... Budist literatürde çok sık kullanılır; türevi *atqa-g* Moğolcaya geçer ve Sanskritçe *vikalpa* 'dış dünyanın algılanması' terimine karşılık gelir... Budist felsefede dış dünya *ātman* 'ben', *rūpa* 'biçim' ve *nāma* 'isim' üzerinden açıklandığından, *atqan-* biçimi *at+qa-n-* olarak analiz edilebilir ve 'işte bu *isim*'dir, *ad*'dır!' yani dış dünyanın farkına varma anlamı taşır." Ancak bu yorum morfolojik olarak mümkün olsa da anlamsal açıdan zayıftır; 'yapışmak, tutunmak, bağlanmak' anlamındaki bir fiilin 'isim/ad' anlamındaki *at* kökünden türetilmesi oldukça düşük bir olasılıktır.

Sözcük Klaus Röhrborn tarafından Budist terminolojiyle ilişkilendirilerek açıklanır. Röhrborn, *atkan-* fiilinin Sanskritçe ve Çince kökenli Budist terimlere karşılık olarak türetildiğini belirttikten sonra, bu fiili *art* 'yardım' köküne bağlar. ET. *atkan-* 'almak; algılamak' < *artkan-* < *art+ka-n-*. Ona göre orta hecedeki *-rtk-* yapısı *kurtgar-* > *kutgar-* fiilinde de görülür. Ancak Eski Türkçede üç ayrı *art* sözcüğü bulunmaktadır. Uzun ünlülü *a:rt* 'arka, bedenın arka kısmı' ve normal ünlülü iki eş sesli biçim *art* (I) 'dağ geçidi' ve *art* (II) 'yardım'. Röhrborn yukarıda ileri sürdüğü görüşü 2010 yılında değiştirmiştir. *Uygurca Sözlük* -İslam Öncesi Orta Asya Türkçe Metinlerin Dil Malzemesi- adlı eserinde ise sözcükle ilgili şu açıklamayı yapar: "*adka-*, *atka-* † / ' 'dq' < → UWB *adak* 'ayak' vb. isimden türemiş fiil; bu fiil, ünlü düşmesi ile {+A-} sonekini içerir; ancak bu sonек, genellikle son hecesi *art* damak sesi olan iki heceli köklerle birlikte kullanılmaz.

Sözcüğün kökenine ilişkin bir diğer görüş Talât Tekin'e aittir. Talât Tekin, önceki görüşleri değerlendirerek Eski Türkçedeki *adga-n-/adka-n-*, *adgak/adka-k* ve *adka-ş-* biçimlerinin, 'yakalamak, tutmak' anlamındaki **ad-* köküne Ortak Altayca fiilden fiil yapan {-ga-/-ka-} ekinin getirilmesiyle oluşan bir gövdeden türediğini ileri sürer. Ancak bu görüşe şu açılardan itiraz edilebilir. Eski Türkçede 'tutmak, yakalamak' anlamında bir **ad-* fiili tespit edilmemiştir; ayrıca bu kökten türediği varsayılan *adıl-*, *adış-* ve *adın-* gibi 'tutulmak, birbirine bağlanmak, gönülden bağlanmak' anlamlarını taşıyacak türevler de mevcut değildir. Bunun yanı sıra fiilden fiil yapan {-GA-} ekine tarihî lehçelerde rastlanmamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Yukarıda görüldüğü üzere, *a:dGa-* fiilinin kökenine ilişkin çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Kanaatimize bu sözcüğün kökeni, tarihî lehçelerden elde edilen örnekler aracılığıyla açıklanabilir. Eski Türkçede üç ayrı **ad-* fiili bulunmaktadır. 'ayırarak; farklılaştırmak' anlamındaki **ad-* (I) ile 'şaşırmak; zihni karışmak' anlamındaki **ad-* (II) normal uzunlukta ünlülüyken, 'kendine gelmek; (sarhoşluktan vb. için) ayılmak, bilincine kavuşmak' anlamındaki **a:d-* fiili birincil uzun ünlülüdür. 'ayırarak; farklılaştırmak' anlamındaki **ad-* (I) fiilinin *adır-*, *adıl-* ve *adım* gibi türevleri vardır. Bunun eş seslisi olan **ad-* (II) fiilinin ise Eski Türkçede *adın-* 'aklını yitirmek' ve *adıntur-* 'aklını karıştırmak' gibi türevleri bulunmaktadır (bk. Wilkens, 2021, s. 10–11).

a:dGa- fiilinin kökeni olarak değerlendirdiğimiz **a:d-* '(sarhoşluktan vb. için) ayılmak, kendine gelmek; bilincine kavuşmak' fiilinin *a:dın-* 'ayılmak' ve *a:dıg* 'ayık, uyanık' gibi türevleri vardır. *a:dın-* fiili Eski Türkçede *ér esrüki a:dıntı* "Sarhoş adam ayıldı" (MI 6 20); Harezmi Türkçesinde *a:yın-* 'ayılmak'; Kıpçak Türkçesinde *a:yın-* 'ayılmak' (KTS 19) ve Çağatay Türkçesinde *a:yın-* 'ayılmak' biçimlerinde görülür (Ünlü, 2013, s. 77). *a:dıg* 'uyanık' biçimi (Wilkens, 2021, s. 8), Karahanlı Türkçesinde Divānu Lugātī't-Türk içinde *a:dıg* 'ayık' (DLT I 63), Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde ise *a:yıg* > *ayıg* 'ayık' biçiminde karşımıza çıkar.

Kanaatimize göre *a:dGa-* fiili, 'ayılmak, kendine gelmek, bilincine kavuşmak' anlamındaki **a:d-* fiilinden, fiilden isim yapan {-X}g ekiyle türetilen *a:dıg* 'uyanık, ayık' biçimine, isimden fiil yapan {+A-} ekinin getirilmesiyle *a:dıga-* > *a:dga-* biçimi oluşmuş olmalıdır. 'uyanık, ayık; bilinçli' anlamındaki *a:dıg* sözcüğüne {+A-} eki getirilerek türetilen *a:dka-/a:dga-* fiilinin 'tutmak, yakalamak, ele geçirmek; yapışmak' gibi anlamlarda kullanılması doğaldır. Çünkü 'uyanık olmak, ayık olmak' anlamından 'hedefe yönelik tutma/yakalama' anlamına geçiş şu anlamsal süreçle açıklanabilir: 'uyanık olmak, ayık olmak' > 'tetikte olmayı gerektirir' > 'tetikte olunan hedefe hazır olur' > 'hedefe hazır olan' > 'hedefi tutma, yakalama, ele geçirme' eylemini gerçekleştirebilir. Anlamsal açıdan da '(bir şeye) bağlanmak, (bir şeyi) tutmak, (bir şeye)

---

yapışmak’ gibi anlamlar ile Eski Uygur dinî metinlerinde kazandığı ‘(bir öğretiyi) gönülden bağlanmak’ anlamı, ancak ‘ayık, uyanık, bilinçli’ bireylerin gerçekleştirebileceği eylemler olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: a:dGa-, a:dGan-, Old Turkish, Old Uyghur Turkish, Buddhist terms.

www.turkishstudies.net/turkishstudies

Turkish Studies

eISSN: 1308-2140

ANKARA SCIENCE
UNIVERSITY

***a:dGa-* A Proposal Regarding the Origin of the Verb**

Introduction

Purpose of the Study

The aim of this study is to present a new proposal regarding the origin of the verb *a:dGa-* which has been part of our language since Old Uyghur Turkish and about which various views have been put forward regarding its origin using historical-comparative methods and the method of internal reconstruction.

Methodology

After presenting the etymological theories proposed to date regarding the verb **a:dGa-*, these theories were evaluated from both semantic and morphological perspectives. The acceptable aspects and weaknesses of the proposed theories were assessed using the historical-comparative method in relation to the roots and derivatives of the historical dialects of the Turkic language. Taking into account the derivatives in historical dialects, **ad-* roots were classified using the internal reconstruction method; an attempt was made to map the words derived from these roots in Old Turkic. Following this comprehensive evaluation, a new proposal regarding the origin of the verb in question was presented.

The Verb *a:dGa-* in Dictionaries of Historical Dialects

'(to catch, seize) [for birds, dragons, etc.]' (ZiemeWettk. 44) < *a:diG+a-* < **a:d-(i)G* 'alert, sober' < **a:d-* 'to sober up, to come to one's senses (from drunkenness, etc.), to regain consciousness.' In the EDPT, Clauson refers to the form **atka-* (see *atkan-*) by citing *atkan-*. He traces the origin of the verb *atkan-* back to the verb **atka-*, emphasizing that the verb **atka-* ~ **adka-* has not been identified (EDPT 47b). The *Drevetyarskij Slovar* provides no explanation regarding the word's origin (DS 68). Räsänen notes that *atka-n-*, *atga-n-* 'to tie' is related to Yak. *adaga* (1969, p. 6a). The verb *a:dGa-* does not appear in Röhrborn's 1971 edition of UW. The verb *atGan-* is present. *atkan-* < *verbalnom* 'verb derived from a noun' < *art+ka-n-* (1971, p. 268). In the dictionary titled *Uyghur Dictionary - Linguistic Material from Pre-Islamic Central Asian Turkic Texts*, published in 2010, Röhrborn notes that *adka-*, *atka-* are verbs derived from the noun *adak*, with the {+A-} suffix forming verbs from nouns (2010, p. 13). In the Hand Dictionary of Old Uyghur, *adka-* means 'to hold, to catch, to seize' (Wilkens, 2021, p. 13).

Proposed Theories Regarding the Origin of the Verb *a:dGa-/a:dGan-* and Their Evaluation

Since the verb *a:dGa-* has not been identified in earlier publications, several theories have been proposed regarding the origin of the verb *a:dgan-/a:dkan-*. The first view is attributed to W. Bang, who states: 'It is difficult to explain verbs such as *adgan-* < **adga-n-*. I think of it this way: a noun formed from the verb stem with {-g}, to which the {+A-} suffix—which turns a noun into a

verb—was added; thus **ad-* > **adig* > **adiga-* > **adga-* the loss of the unstressed middle vowel is a phenomenon we also observe in other examples: *ulug* 'big' **ulugad-* 'to grow' > Uyg. *ulgad-*, Karagas *ulgat-* (e.g., Prob. IX 623 5 *ol ol ulgadip kelgen* 'That son grew up' > *ulgay-*); *sarig* 'yellow' *sarigad-* 'to turn yellow' > *sargay-* and even in dialects that later drop the final /g/, such as those forming *sarı*, etc., it is the same' (Bang, 1980, p. 31). W. Bang's view is weak both morphologically and semantically. It is morphologically weak because, as he points out, there is no simple **ad-* verb in Old Turkic meaning only 'to separate, to choose'; When we look at the derivatives in Old Turkic, we can say that there are three **ad-* roots in Old Turkic. (The following roots and their derivatives are taken from Wilkens, 2021).

*ad- (I) 'to separate, to choose; to differentiate, to change' The derivatives of this verb in Old Turkic are as follows:

adın < **ad-(i)n* 'different, separate'

The word *adın* is also used in Old Uyghur Budist texts as a counterpart to Sanskrit religious terms.

adın = Skr. *itara* 'other'

adınlar üçün 'deviation from the true faith' = Skr. *anya*

adınlar üçün 'having deviated from the correct faith' = Skr. *parārthe adın amrakın amran-* 'to practice the third Karmapatha' = Skr. *kāmamithyācāra*

adın amran- 'to practice the third Karmapatha' = Skt. *kāmamithyācāra* the term *keçiglig* 'having another crossing' = Skt. *anyatīrthika* 'The virtue of knowing another person's thoughts' = Skt. *paracittajñāna*.

adır- < **ad-(i)r-* 'to separate, to divide; to separate from life'

adıl < **ad-(i)l* 'separate, different'

adırt < **ad-(i)r-t* 'distinguishing, different'

adırtla- < **ad-(i)r-t+la-* 'to separate, to divide; to analyze'

adırtlan- < **ad-(i)r-t+la-n-* 'to separate, to divide; to analyze' *adınagu* < **ad-(i)n+a-gu* 'the others'

adınsıg < **ad-(i)n+sıg* 'separate, different'

adınsıgsız < **ad-(i)n+sıg+sız* 'indistinguishable'

adınta < **ad-(i)n+ta* 'in a separate place'

adranç < *adınç* < **ad-(i)r-(i)nç* 'distinction, difference'

adrançsız < *adınçsız* < **ad-(i)r-(i)nç+sız* 'without distinction, indistinguishable'

adınçsız < **ad-(i)nç+sız* 'without distinction'

adına < **ad-(i)n-a* 'detail, difference' *adırs-* < **ad-(i)r-(i)ş-* 'to kill one another' *adı* <

*ad-(i)r-ı '(the) arm, fork; sharp tip'

adrut- < **ad-(i)r-u+t-* 'to choose, to distinguish'

adut < **ad-(u)t* 'palm' < **ad-* 'to separate, to divide'—this root conveys meanings such as 'a place or region with defined boundaries'; from it, 'palm' refers to 'a part of the organ separated by the hand region,' and in Yakut Turkish, *atın* means 'plain, hollow area' (Tekin, 2004, p. 60).

*ad- (II) 'to be surprised, to be confused' In Old Turkic, the words derived from this root are as follows:

adru < **ad-(i)r-u* 'surprise; revealing oneself, being perfect' *adin-* 'to be surprised, to be confused'

adruk < **ad-(i)r-(u)k* '(surprisingly) perfect, extraordinary' = **Skt.** *viséśa*, *pāramitā* (The word is also used in Buddhist texts to correspond to the terms *viséśa* and *pāramitā*, meaning 'perfection, excellence.'

adruklig < **ad-(i)r-(u)k* 'perfection'

adinçığ < **ad-(i)n+çığ* 'perfect'

adintur- < **ad-(i)n-tur-* 'to astonish, to amaze'

adukla- < **ad-(u)k+la-* 'to astonish' *adur-* < **ad-(u)r-* 'to be perfect' *adurt-* < **ad-(u)r-t-* 'to be perfect'

adrum < **ad-(u)r-(u)m* 'extraordinary, exceptional'

Both of these **ad-* roots have a standard long vowel. There is another **ad-* root in Old Turkic. The root **a:d-* meaning 'to sober up, to come to one's senses (from drunkenness, etc.); to hold, to catch, to cling'—has a primary long vowel. (For the primary long-vowel **a:d-*, see Tekin, 1995, p. 171). In Old Turkic, the derivatives of this root are as follows:

a:dıg < **a:d-(i)g* '(awakened from) sleep, sober; conscious'

a:dıl < **a:d-(i)l* 'awake, alert'

a:dıl- < **a:d-(i)l-* 'to come to one's senses'

a:dın- < **a:d-(i)n-* 'to wake up, to come to one's senses'

a:dka- < **a:d-(i)G+a-* 'to hold, to catch' (since it denotes an action performed by someone who is of sound mind or fully conscious, we believe it derives from the **a:d-* root). The process by which the meaning 'to be awake' evolves into 'to hold, catch, or seize (a target)' unfolds as follows: 'to be awake' > 'requires being on alert' > 'is ready for the target while on alert' > 'is ready for the target' > can perform the action of 'holding, seizing, or catching (the target).'

a:dkak < **a:d-(i)G+a-k* 'consciousness, thought' The word has also passed into Mongolian as *adkag* 'concept, thought.' In Old Uyghur Buddhist texts, the word is also seen used in correspondence with the Sanskrit term *ālambanapratyaya*, meaning 'the secondary cause called the object of consciousness.'

a:dkaklıg < **a:d-(i)k+a-k+lıg* 'object-related' In Old Uyghur Buddhist texts, the word forms a compound with the Sanskrit term *viśayas* 'object,' appearing as *adkaklıg vişaylıg* 'object-related and Vişay-related.'

a:dkan- < **a:d-(i)k+a-n-* 'to hold, to cling; to conceive; to misperceive'

a:dkanç < **a:d-(i)k+a-nç* 'object, thing'

a:dkançsız < **a:d-(i)k+a-nç+sız* 'without an object'

a:dkangu < **a:d-(i)k+a-n-gu* 'sensory field, sensory object' Used alongside the Sanskrit term *vişaya* in Old Uyghur Buddhist texts. *adkangu köñül vişaya* 'object of consciousness and Vişaya'

a:dkangulug < **a:d-(i)k+a-n-gu+luk* 'sensory field, sensory object'

a:dkantur- < **a:d-(i)k+a-n-tur-* 'to stick'

a:dkaş- < **a:d-(i)k+a-ş-* 'to stick'

W. Bang's view is also semantically weak, because it is difficult to explain why the verb *adga-*, thought to be derived from the **ad-* verb meaning 'to separate; to differentiate,' would have the meaning of 'to hold, to catch' (acquiring a completely opposite meaning). Furthermore, considering that the *adgan-* derivative of the word in Old Uyghur Turkish forms a pair with the verbs *tut-*, *yapşın-*, and *ilin-*, it does not seem possible that the word derives from the **ad-*(I) root meaning 'to separate, to differentiate.' This is because in Turkish, an agglutinative language, there must be a semantic correspondence between the word's root and the stems derived from it through derivational suffixes.

Another view regarding the word belongs to Şinasi Tekin. Şinasi Tekin reads the word as *atqan-* and derives it from the root *at-* 'name/word' via *at+qa-n-*. Şinasi Tekin explains the connection of the word to *at* 'name' as follows: *qaçıg atqangu törü köñül* < Skr. *indriyavişaya-manovijñāna*: *qaçıg* < *qaç-ig* 'places where experiences from the external world can enter,' i.e., 'sense organ'; *atqangu törü* 'object to be attached to' < *atqan-* 'to be attached to the external world' (see TT VI Anın. 462). It is used very frequently in Buddhist literature; its derivative *atqa-g* passes into Mongolian and corresponds to the Sanskrit term *vikalpa*, meaning 'perception of the external world' (see TT III An. 121). Since in Buddhist philosophy the external world is described through *ātman* 'self,' *rūpa* 'color/form,' and *nāma* 'name,' we can analyze the form *atqan-* as *at+qa-n-* and understand it as 'this is the name!'—that is, becoming aware of the external world' (BT IX, p. 122). Talât Tekin objects to this etymology for the following reasons: 'It should be noted that Şinasi Tekin's etymology is also semantically weak. The basic and original meaning of the verb *adgan-/adkan-/atkan-* is 'to stick, to cling, to be attached (to something or someone)'; furthermore, this verb is frequently used in conjunction with the verb *yapşın-* and forms a verbal binary with it. In this case, how can a verb with such a meaning be derived from a noun like 'name'? Nevertheless, Şinasi Tekin's etymology is still noteworthy in that it attempts to explain the structure of this problematic Old Turkic verb within the context of Buddhist perception doctrine' (2004, p. 353). In our view, while Şinasi Tekin's view is morphologically possible, it is semantically weak. It is highly unlikely that a verb meaning 'to stick, to cling, to be attached (to something or someone)' could be derived from a root meaning 'name/noun' combined with the suffix +GA-.

Regarding the origin of the verb *atkan*, Röhrborn, in his article titled 'Old Turkic Buddhist Terms: *tayak*, *tayan-*, *atkak*, *atkan-*, and Their Origins,' suggests that the word should be read as *atkan-*, noting that the words *tayak*, *tayan-*, *atkak*, and *atkan-* were all derived to correspond to Chinese Buddhist terms, specifically as 'loan translations' inspired by the original terms that passed from Sanskrit into Chinese. ET. *atkan-* as if taking as *an object* 'to take as an object' < Skr. *ālamb-* and *atkak* 'object of consciousness' (< Skr. *ālambana* (pratyaya) etc. These words are attested only in terminology; as far as I know, they have no continuations in modern dialects' (Tekin, 2004, p. 353). After stating that these words are derived terms corresponding to Buddhist terms borrowed from Sanskrit and Chinese, Röhrborn traces the verb *atkan-* back to the root *art* 'help' (; according to him, ET. *atkan-* 'to take; to perceive' < **artkan-* < *art+ka-n-*, noting that the *-rtk-* form in the middle syllable is also found in the verb *kurtgar-*' (Tekin, 2004, p. 353). Talât Tekin offers the following assessment regarding his views:

The Chinese term 緣(yuán) has two distinct meanings. The first corresponds to the Sanskrit term ālambana; this term is derived from the verb ālamb- ('to cling to, hold on to, be connected to; to catch, grasp, take hold of, hold, seize firmly'), etc.; the second is equivalent to the Sanskrit term pratyaya; pratyaya means 'foundation, cause, condition' and is sometimes used to mean 'secondary cause.' Röhrborn, speculating further on this second meaning of the Chinese word, states that 緣(yuan) 'is something that assists the

primary cause.' He also notes that this concept was known to the Uighurs; indeed, he adds that the term *basutēi* 'helper,' used in some Old Turkic texts as the equivalent of the Sanskrit *pratyaya*, was derived from it. Taking all these points into account, Röhrborn derives the Old Turkic verb *atkan-* from the noun *art* 'help, support.' According to him, Old Turkic *atkan-* may be based on an older form *artkan-* (< *art+ka-n-*); and subsequently, with the loss of the /r/ in the middle -*rtk-* consonant cluster (a phenomenon also observed in the Old Turkic example *kurtgar-* > *kutgar-* 'to save' and in the 15th-century Mamluk-Kipchak example *atkarı* 'backward' < *artgaru*), the form *atkan-* developed. Finally, Röhrborn's observation that the Old Turkic forms *atkan-* and *atakak* have no continuations in modern Turkic languages appears to hold true only for *atkan-* (more precisely, *adgan-/adkan-*); for both *adkak* and *adkaš-* are still in use in modern Turkic languages. Kyrgyz *aykaš-* (< *adkaš-*) 'to unite, to form a union, to bind, to fasten, to secure'; Kazakh *aykas-* 'to unite, to form a union, to bind together, to connect; (the closing of) eyelids; to catch/grasp each other'; *aykaşkan urış* 'hand-to-hand combat/struggle'; Bashkir *aykaš-* 'to play together while holding hands,' etc. In Kyrgyz, the passive form of the root *ayka-* (< *adka-*) *aykal-* is also found with the meanings 'to lie in each other's arms, to embrace' and 'to wrestle, to struggle, to catch each other, to fight chest-to-chest.' (2004, p. 353).

In our view, there are three distinct forms of the word *art* in Old Turkic. *a:rt*, meaning 'back, the rear part of the body,' is a primary long vowel. Starting with Khwarezmian Turkic, as the primary long vowel in the word began to shorten, we see the form *ard* alongside *a:rt*. We know that in dialects lacking long vowels, the long vowel, which changes to a normal vowel, causes the voiceless consonants in the word to change in the same way as in the examples *o:t* > *od* 'fire,' *a:t* > *ad* (sometimes through close assimilation with the adjacent consonant, and sometimes through distant assimilation with a consonant in the same syllable, as in *a:rt* > *ard*, etc.). Similarly, in Turkmen and Tuvan Turkish, which preserve the primary long vowel, the word *a:rt* is long-voweled, while in Halach Turkish it is *ha:rt*. The word *a:rt*, meaning 'back, rear,' appears as follows in the dialects: ET. *a:rt*, Kar. *a:rt*, Har. *ard*, *a:rt*, Kıp. *ard*, *a:rt*, Çağ. *ard*, *a:rt*, EAT.Osm. *ard*, Az. *ard*, Gag. *art*, Trk. *a:rt*, Sal. *ardı*, Hal. *ha:rt*, Özb. *art*, YUyg. *art*, Kır. *art*, Kaz. *art*, Nog. *art*, Tat. *art*, KBalk. *art*, KKalp. *art*, Kum. *art*, SUyg. *art*, Şor. *art*, Tuv. *a:rt* (EDAL 1157). As for other instances of the word *art*, there are two homophones with normal vowel sounds in Old Turkic: *art* (I) 'mountain pass' and *art* (II) 'help' (Wilkens, 2021, p. 66). After Old Turkic, the word *art* (II) meaning 'help' could not be identified in the sources examined in historical and modern dialects. 'mountain pass' meaning *art* (I) ET. *art* (I) 'mountain pass' (Wilkens, 2021, p. 66), Kar. *art* 'mountain pass' (DLT I 42), Çağ. *art* 'mountain pass' (Ünlü, 2013, p. 53), Kyrg. *art*, Yak. *artik* (EDAL 1157).

Contrary to Röhrborn's claim, the word is not a derivative of Buddhist terms. The fact that the word is not attested in Old Turkic does not mean it was not in use during that period. The fact that the verb *adgan-/adkan-* is used in some Uyghur texts to correspond to the Sanskrit terms *ālamb-* 'to stick, cling, hang; to relate, be connected; to catch, grasp, take hold of, hold, seize tightly' and *atakak* 'object of consciousness' (= Skt. *ālambana* (*pratyaya*)) Speakers of the language must develop an approach to certain terms they encounter in their translations of religious texts from Chinese or the Tocharian A/B languages. They will either adopt those terms as is, use certain words in their own language as equivalents, or derive new terms to correspond to them. The approach taken here is the second option. Röhrborn's view is also open to criticism regarding orthography, because if the word were in the form *artkan-* > *atkan-*, then ' ' would have been *atkan-/atgan-* in Old Turkic; however, if one examines the spelling of the word in Old Uyghur texts, as seen in the examples 'DQ'YP *a:dkanip* ' or 'DG'Q *a:dgak*,' it appears in the forms 'DQ-' and 'DG-.' Here, one might immediately object that in Old Uyghur texts, the letter represents both the /d/ and /t/ sounds; first, the use of this letter for the /t/ sound is limited to the example given, and second, if the word were /t/-based as *atkan-/atgan-*, we would also see the word written with the letter in Old Uyghur texts.

Röhrborn revised the view he had previously put forward in 2010. In his work *Uyghur Dictionary* -Linguistic Material from Pre-Islamic Central Asian Turkic Texts, he provides the following explanation regarding the word: '*adka-*, *atka-* † / 'dq'- < → UWB *adak* 'foot' etc., a verb derived from a noun; this verb contains a syncope and the {+A-} suffix; however, this suffix is generally not used with two-syllable roots whose final syllable is velar (see OTWF 416). *adqa-* 'to catch' (a bird) is also attested in Mimo (see Hyong-won Choi: 'Sprachliche Untersuchung zum Pañcatantra...', Diss. phil. Göttingen 1996, p. 8:15). For the etymologies by Bang, Ş. Tekin, and Röhrborn, see T. Tekin, CAJ 34 (1990), 300 ff. 'Tekin's own etymology is highly speculative, but the reference to modern cognates of the word that suggest the *adka* reading is valuable' (2010, p. 13).

Röhrborn's view is problematic both morphologically and semantically. Morphologically, first and foremost, the origin of the word *adak* is disputed. In the EDPT, Clauson notes the Mongolian form *adag* but offers little explanation regarding its origin (EDPT 45a). Röhrborn notes that Hamilton, in the KP, presents the word *adak* as a noun derived from the verb *ad-ak* ~ *yad-ak*, where *ad-* ~ *yad-* means 'to spread' (1977, p. 45). Eren suggests that, according to common belief, the word derives from the Turkish root *at-* (**ad-*) 'to throw' < *at-ak* (1999, p. 26). Poppe and Räsänen link the Turkish *adak* and Mongolian *adag* to the Korean *padak* 'sole of the foot.' After comparing the word with Mongolian terms, Sevortyan draws attention to the similarities between the **ay-* root and the Indo-European **ay-* root meaning 'to go' (Eren, 1999, p. 26). As seen, it is not clear that the word *adak* derives from the **ad-* root. Semantically as well, it does not seem possible to establish a connection between the word *adak* and the words 'foot' and 'to hold, bind, or seize.'

Another view regarding the origin of the word *a:dGa-* is attributed to Talât Tekin. After presenting and evaluating the various theories put forward regarding the word, Talât Tekin argues that the Old Turkic words *adga-n-/adka-n-*, *adgak/adka-k*, and *adka-ş-* derive from a stem formed by the verb-forming suffix {-ga-/ka-} attached to the root **ad-* 'to catch, seize' in Old Turkic, combined with the suffix {-ga-/ka-} that turns a verb into a verb. Talât Tekin states, 'If the Mongolian analysis of *adqu-* < *ad-qu-* is correct, the {-ga-/ka-} element in the Old Turkic forms *adgan-/adkan-*, *adgak/adkak*, and *adkaş-* can best be explained as the Common Altaic causative suffix {-GA-}. As is well known, traces of this suffix in Altaic are also found in Turkish. ET. *kırk-* < *kır-k-* 'to trim, to cut' (= Mong. *kirga-* < *kır-ga-*), DLT. *yul-k-* 'to scrape, to peel, to pluck' (= Mong. *jul-ga-/jul-gu-* etc. Ramst. VerbStamm. 15, 17). This suffix, which appears to serve an intensifying function in Turkish, also appears in some older verb examples. For example: ET. *tarkan-* 'to scatter, to spread' < *tar-ka-n-*; DLT. *tar-* 'to scatter' = Mong. *tara-ga-* 'to scatter'; DLT *tasga-* 'to strike, to hit' (DLT III 288 < *tas-ga-*) = Mong. *tasi-* 'to strike, to slap,' etc.' (2004, p. 359). To summarize Talât Tekin's article, I believe that the root of the verb *adga-* in Old Turkic is **ad-* 'to catch, to seize,' and this root is also evident in Old Turkic *adut* 'the hollow of the hand, palm' (< **ad-ut*) and Yakut *atin* 'low-lying place, plain' (< **ad-i-n*). These terms should not be regarded as loanwords adopted to correspond to Buddhist concepts, as Röhrborn suggests. On the contrary, they are words belonging to the inherent lexicon of Old Turkic. Old Uyghur translators preferred these native lexical elements as appropriate equivalents when expressing Buddhist concepts' (2004, p. 60).

The following points can be raised in objection to Talât Tekin's views. The verb **ad-* with the meaning of 'to hold, to catch' has not been identified in Old Turkic; similarly, derivatives such as *adıl-*, *adış-*, *adın-*, etc., which we might claim are derived from this root and convey meanings like 'to be held,' 'to cling to one another,' or 'to be bound (to the heart, etc.),' are also absent. As we mentioned above, in our view, there are three distinct **ad-* verbs in Old Turkic. Based on the derivatives found in Old Turkic and its dialects, I believe there are two **ad-* verbs with normal vowel harmony and one **a:d-* verb with a primary long vowel. The **ad-* (I) verb, meaning 'to separate, to become distinct,' has a normal vowel. Derivatives such as *adır-* 'to separate,' *adırl-* 'to separate,' and *adırs-* 'to separate, to become distinct' are derived from this root. The **ad-* (II) verb, which we believe is the root of words like *adın-* 'to be confused' and *adıntur-* 'to astonish, to surprise,' means 'to be

surprised, to have one's mind confused; to be perfect.' Both of these homophones are regular vowels. *a:dig* 'sober, awake (from drunkenness), *a:dil-* 'to sober up,' *a:dka-/a:dga-* 'to hold, to catch,' *a:dkan-/a:dgan-* 'to cling, to stick; (in a religious context) to commit oneself, to form a spiritual bond'—derive from the primary long-voweled root **a:d-* 'to sober up, to come to one's senses (from drunkenness, etc.), to regain consciousness.' Derivatives of these words continue to exist in modern dialects. ET. *a:dig* > EAT. *ayığ* 'sober, having sobered up', ET. *a:dil-* > EAT. *a:yıl-* 'to sober up,' ET. *a:dkaş-* 'to unite' > Kır. *aykaş-* 'to unite, to become one; to bind,' Kaz. *aykas-* 'to unite, to become one; to bind,' etc. (Tekin, 2004, p. 359). Words derived from this root, such as *a:dGa-*, are also used in the secondary sense of 'to hold, to catch, to cling.' As we noted earlier, the process by which the meaning **a:d-* 'to be awake' evolves into '(for a target) to hold, to catch, to seize' unfolds as follows: 'to be awake' > 'requires being on guard' > 'is ready for the target one is on guard for' > 'is ready for the target' > can perform the action of '(for the target) to hold, seize, catch.

According to Talât Tekin, the verb **ad-ga-* is derived from the Common Mongolian verb stem {-GA-} using a derivational suffix that forms verbs. The explanation that ET. *kır-k-* 'to cut, to break' < Mong. *kirga-* < *kır-ga-*, and ET. *yul-k-* 'to carve, to scrape' < Mong. *jul-ga-*, *jul-gu-* is also not convincing (in his own words, it is not persuasive). Because we know that in Old Turkic, the {-G-} verb-forming suffix is one of the productive suffixes used to express intensification, as seen in examples such as *alk-* < *al-k-* 'to finish,' *ök-* < *ö-* 'to think,' *köñük-* < *kö-ñ-(ü)k-* 'to burn,' etc. It is difficult to claim that the {-G-} suffix in Old Turkic, which turns a noun into a verb, derives from the Common Altaic {-GA-} suffix. Because examples attesting to the existence of this suffix have not been attested either in Old Turkic or in historical dialects. The verb *tarkar-* 'to scatter, to spread,' which Talât Tekin cites as an example of the Mongolian {-GA-} suffix's remnant in Old Turkic, must have originated from the form *ta:r-(i)G+a-r-*, not from the *tar-ga-r-* form he suggests. *ta:r-* 'to distribute, to scatter' > the word *ta:riG* with the {+A-} suffix that turns a noun into a verb, resulting in *ta:rika-* > the verb stem *ta:rka-* 'to distribute, to scatter' with the {- (X)r-} suffix that turns a verb into a verb, resulting in *ta:rkar-*. In our view, there are two distinct *tar-* verbs in Turkish. The verb meaning 'to distribute, to scatter' has a primary long vowel (for the primary long-voweled *ta:r-*, see Tekin, 1991, p. 174). ET. *t:ar-* 'to distribute, to scatter; to separate' (Wilkens, 2021, p. 676), Kar. *ta:r-* 'to distribute, to scatter; to break apart' (DLT III 180), Har. *ta:r-*, *dar-* 'to scatter, to spread; to break apart' (Ünlü, 2012, p. 568), Kıp. *dar-* 'to break apart' (KTS 56), Çağ. *ta:r-* 'to scatter' (Ünlü, 2013, p. 1080). Also derived from this root are *ta:rık-* < *ta:r-(i)k-* 'to move away,' and *ta:rın-* < *ta:r-(i)n-* 'to be offended.' In Western Turkish, the verb *darıl-* exists from the same root; due to the transformation of primary long vowels into normal vowels in Western Turkish, the initial /t/ > /d/ lenition occurs, *ta:rt-* < *ta:r-t-* 'to pull,' etc. The root *tar-*, meaning '(to) sow (seeds),' is a normal vowel. The *tar-* root has expanded into the form *tarı-* < *tar-t-* through the suffix {-I-}, which functions as a verb-forming intensifier. We also see this suffix in the example *kaz-ı-*. ET. *tarı-* 'to sow (seeds, etc.)', Kar. *tarı-* 'to sow (seeds, etc.)', Har. *tarı-* 'to sow (seeds, etc.)', Çağ. *tarı-* 'to sow (seeds, etc.)' (Ünlü, 2013, p. 1082). YUyg. *teri-*, SUyg. *tarı-*, Hak. *tarı-*, Oyr. *tarı-*, Tuv. *tarı-*, Tof. *tarı-* (EDAL 1438).

Regarding this word, M. Erdal offers the following assessment in the OTWF: 'According to Röhrborn's view, in Old Turkic, *aḍkaşu tur-* means 'to intertwine' (ETŞ 8, 1), and in the example from KB 2936, *erej birle aḍkaşu yatur* 'Hard work and peace are intertwined,' the form *aḍkaş-* in the phrase *aḍkaşu yat-* 'to intertwine' has been attested in the texts. In Old Turkic, the derivational suffix that turns the noun {+kA-} into a verb is actually an allomorph of the form {+(X)rkA-}. The **adka-* form has not yet been identified. In P. Zieme's unpublished work OLZ 84, the verb *adkaş-* is used with the verb *yapış-* (1991, pp. 458, 552). In the OTWF, Erdal does not present a view regarding the word's origin but refers to the verbs *adkaş-* and *adkan-* and the suffixes {+(X)(r)kA} and {+(X)rkA-}.

The verb *adka-* 'to hold, to catch,' whose derivatives were identified only in the EDPT, OTWF, and the UW published in 1971, was first identified in ZiemeWettk. 44–46 (1998). *ayagka tegimlig šariputri arhant garudi talım kara [bird] belgürtüp kök kalık yüzinte kurgunın kanatın yada*

uça kel[dükde ...] tarmakı üze adkayu alıp kapıp éltü bardı 'Venerable Arhant Shariputra brought forth Garudha, a predatory bird that spreads its wings and claws in the sky, and when [it] flew in, [he] seized the dragon with his claws, held it tightly, and carried it swiftly.' (ZiemeWettk. 44–46).

Conclusion

As seen above, various views have been put forward regarding the origin of the verb **a:dGa-*. In our opinion, the origin of the word can be explained using examples provided by historical dialects. In Old Turkic, there are three **ad-* verbs. While **ad-* (I), meaning 'to separate; to differentiate,' and **ad-* (II), meaning 'to be surprised; to be confused,' have normal vowels, the **a:d-* verb, meaning 'to come to one's senses; to sober up (from drunkenness, etc.); to regain consciousness,' is a primary long-vowel verb. The verb **ad-* (I), meaning 'to separate; to differentiate,' has derivatives such as *adır-*, *adrıl-*, and *adım*. The **ad-* (II) verb, which is homophonous with it, has derivatives in Old Turkic such as *adın-* 'to lose one's mind' and *adintur-* 'to confuse one's mind' (see Wilkens, 2021, pp. 10–11). The verb **a:d-* 'to come to one's senses, to sober up (from drunkenness, etc.), to regain consciousness,' which we believe is the origin of the *a:dka-/a:dga-* verb, has derivatives such as *a:dın-* 'to come to one's senses' and *a:dıg* 'sober, awake.' In Old Turkic, **a:dın-* appears as *ér esrüki a:dıntı* 'The drunk man sobered up' (M I 6 20); in Khwarezmian Turkic, MM 152/2, *a:yın-* 'to sober up'; and in Kipchak Turkic, *a:yın-* 'to sober up' (KTS 19), and in Chagatai Turkish as *a:yın-* 'to sober up' (Ünlü, 2013, p. 77). *a:dıg* 'awake' (Wilkens, 2021, p. 8), in Karakhanid Turkish within the DLT as *a:dıg* 'sobering up' (DLT I 63), and in Kipchak, Chagatai, and Western Turkish as *a:yıg* > *ayıg* 'sober.' In our view, the verb *a:dka-* must have been derived from the verb **a:d-* 'to sober up, to come to one's senses (from drunkenness, etc.), to regain consciousness' by adding the *{-(X)g}* suffix that turns verbs into nouns, resulting in *a:dıg* 'awake, sober,' and the *{+A-}* suffix that turns a noun into a verb was added to it, resulting in the verb *a:dıga-* > *a:dga-*. It is normal for the verb *a:dka-/a:dga-*, formed by adding the *{+A-}* suffix to the word *a:dıg* (meaning 'awake, sober; being of sound mind'), to be used in meanings such as 'to hold, to catch, to seize; to cling.' This is because the process by which the meaning 'to be awake' evolves into 'to hold, seize (for a target)' unfolds as follows: 'to be awake' > 'to be on guard' > 'to be ready for the target one is on guard against' > 'one who is ready for the target' > capable of performing the action of '(for the target) holding, seizing, catching.' Semantically, the meanings of 'to attach oneself to (something), to hold (something), to cling to (something)' and the meaning it acquired in Old Uyghur religious texts—'to devote one's heart to (a religious doctrine)'—are actions that can only be performed by those who are 'sober, awake, of sound mind, and conscious.' The verb *a:dGa-* could not be identified in sources examined after Old Turkic¹.

¹ A substantial body of scholarship has accumulated on Old Uyghur Turkish—far too extensive to be surveyed here. For a selection of the studies consulted during the preparation of the present article, see: Benli (2024), Uygur (2024), Kırmıt (2024), Demirci (2024), Küçükgeçay ve Peker (2025), Demirci (2025), Korkut (2025), Kaba ve Demirci (2025), Ertürk ve Özdemir (2025), Baranoğlu (2025), Gezici (2025), Karaca (2022), Karaşlar (2024), Keleş (2020), Aydın, 2010a; Aydın, 2010b; Aydın, 2013; Eker, 2012; Ercilasun, 2012; Gömeç, 2007; Gömeç, 2010; İnayet, 2007; İnayet & Öger, 2011; Mehmet, 2011; Mor, 2010; Öbek, 2012; Öger, 2011; Teres, 2010; Tolkun, 2011; Uyğur, 2009; Uyğur, 2010; Alkayış, 2012; Aydın, 2012; Bulak, 2012; Çetin, 2012; Dağıstanlıoğlu, 2012; Doğan, 2011; Erdemir, 2011; Erdem Uçar, 2010; Erkan, 2010; İnayet, 2011; Onay, 2012; Ödemir, 2011; Öger, 2010a; Öger, 2011; Öger, 2012; Öger & Gönel, 2011; Sarıca, 2010; Uçar, 2010; Yavuz, 2010; Adıyaman, 2016; Alkan, 2012; Amanov, 2015; Atmaca, 2012; Çelikbay, 2013; Cüme, 2015; Demirci, 2014a; Demirci, 2014b; Demirci, 2015; Deveci, 2013; Dınar & Uygur, 2013; Duman, 2016; Kapağan, 2013; Kaya, 2013; Küçük, 2013; Onay, 2015; Orozobayev, 2015; Şimşek, 2012; Aytaç, 2017; Çubukcu, 2018; Koçak & Gürçay, 2016; Üşenmez, 2017; Zeren, 2017; Zorlu & Eroğlu, 2025.

www.turkishstudies.net/turkishstudies

Turkish Studies

eISSN: 1308-2140

ANKARA SCIENCE
UNIVERSITY

a:dGa- Fiilinin Kökeni Üzerine Bir Öneri

Giriş

Çalışmanın Amacı

Eski Uygur Türkçesinden beri dilimizde olan ve kökeni ile ilgili şimdiye kadar çeşitli görüşler ileri sürülen *a:dGa-* fiilinin kökenine dair tarihsel karşılaştırmalı yöntemler ve iç yapılandırma (rekonstrüksiyon) metodu ile yeni öneri sunmaktır.

Çalışmanın Yöntemi

a:dGa- fiili üzerine şimdiye kadar ileri sürülen etimoloji görüşleri verildikten sonra, ilgili görüşler hem semantik hem de morfolojik açıdan değerlendirilmiştir. İleri sürülen görüşlerin kabul edilebilir yönleri ve zayıf noktaları tarihsel karşılaştırmalı yöntemle Türk dilinin tarihî lehçelerine ait kök ve türevleriyle değerlendirilmiştir. Tarihî lehçelerdeki türevler dikkate alınarak iç yapılandırma (rekonstrüksiyon) metodu ile **ad-* kökleri sınıflandırılmış; Eski Türkçede bu köklerden türeyen sözcüklerin haritası çıkartılmaya çalışılmıştır. Bütün bu değerlendirmeden sonra ilgili sözcüğün kökeni hakkında yeni öneri sunulmuştur.

Tarihî Lehçelerle İlgili Sözlüklerde *a:dGa-* Fiili

'(kuş, ejderha vb. için) yakalamak, kapmak' (ZiemeWettk. 44) < *a:dG+a-* < **a:d-(t)G* 'uyanık, ayık' < **a:d-* 'ayılmak, (sarhoşluk vb. için) ayılmak, (bilinç için) kendine gelmek'. EDPT içerisinde Clauson, **atka-* bk. *atkan-* diyerek *atkan-* biçimine gönderme yapmıştır. *atkan-* fiilinin kökenini de **atka-* fiiline götürerek, **atka-* ~ **adka-* fiilinin tespit edilemediğini vurgulamıştır (EDPT 47b). *Drevetyarskij Slovar*'da sözcüğün kökeni ile ilgili açıklama yapılmamıştır (DS 68). Räsänen, *atka-n-*, *atga-n-* 'bağlamak' Yak. *adaga* (1969, s. 6a). Röhrborn'un 1971'de neşrettiği UW'de *a:dGa-* fiili yoktur. *atGan-* fiili bulunmaktadır. *atkan-* < verbalnom 'isimden fiil' < *art+ka-n-* (1971, s. 268). 2010 yılında neşredilen *Uygurca Sözlük -İslam Öncesi Orta Asya Türkçe Metinlerin Dil Malzemesi-* adlı sözlükte Röhrborn, *adka-*, *atka-* < *adak* isminden {+A-} isimden fiil yapan yapım eki ile türemiş fiil olduğunu ileri sürer (2010, s. 13). *Eski Uygurcanın El Sözlüğü*'nde *adka-* 'tutmak, yakalamak, kapmak' (Wilkens, 2021, s. 13) anlamlarındadır.

a:dGa-/a:dGan- Fiilinin Kökeni Üzerine İleri Sürülen Görüşler ve Bunların Değerlendirilmesi

a:dGa- fiili daha önceki yayınlarda tespit edilemediği için *a:dgan-/a:dkan-* fiilinin kökeni ile ilgili bazı görüşler ileri sürülmüştür. İlk görüş W. Bang'e aittir, W. Bang: "*adgan-* < **adga-n-* gibi fiilleri izah etmek güçtür. Ben bunu şöyle düşünüyorum. Fiil kökünden {-g} ile yapılmış isim, buna isimden fiil yapan {+A-} getirilmiş; böylece **ad-* > **adig* > **adiga-* > **adga-* vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesiyle aynı hadiseyi diğer örneklerde de görüyoruz: *ulug* 'büyük' **ulugad-* 'büyümek' > Uyg. *ulgad-*, Karagas *ulgat-* (Örneğin: Prob. IX 623 5 *ol ol ulgadıp kelgen* 'O oğul büyüdü' > *ulgay-*); sarıg 'sarı' **sarıgad-* 'sararmak' > *sargay-* hatta daha sonra sondaki /g/'yi düşüren lehçelerde

mesela *sarı* vb. yapan lehçelerde böyledir' (Bang, 1980, s. 31). W. Bang'in görüşü hem morfolojik hem de semantik açıdan zayıftır. Morfolojik olarak zayıftır, çünkü onun belirttiği gibi Eski Türkçede sadece 'ayırarak, seçmek' anlamında basit **ad-* fiili yoktur; Eski Türkçedeki türevlere baktığımızda Eski Türkçede üç tane **ad-* kökü olduğunu söyleyebiliriz. (Aşağıdaki kökler ve türevleri Wilkens, 2021'den alınmıştır).

*ad- (I) 'ayırarak, seçmek; farklılaşmak, değişmek' Eski Türkçede bu fiilin türevleri şunlardır:

adın < **ad-(i)n* 'farklı, ayrı'

adın sözcüğü Eski Uygur Budist metinlerinde Sanskritçe dinî terimlere karşılık da kullanılır.

adın = Skr. *itara* 'başka'

adınlar için 'doğru inançtan sapma' = Skr. *anya*

adınlar için 'doğru inançtan sapmış' = Skr. *parārthe*

adın amrakın amran- 'üçüncü Karmapatha işlemek' = Skr. *kāmamithyācāra*

adın amran- 'üçüncü Karmapatha işlemek' = Skr. *kāmamithyācāra*

adın keçiglig 'başka geçitli' = Skr. *anyatīrthika*

adın kişig köñülüg bilmek edrem 'başka kişinin düşüncesini bilme erdemi' = Skr. *paracittajñāna*.

adır- < **ad-(i)r-* 'ayırarak, bölmek; hayattan ayırarak, ölmek'²

adıl < **ad-(i)l* 'ayrı, değişik'

adırt < **ad-(i)r-t* 'ayırt etme, farklı'

adırtla- < **ad-(i)r-t+la-* 'ayırarak, bölmek; analiz etmek'

adırtlan- < **ad-(i)r-t+la-n-* 'ayırarak, bölmek; analiz etmek'

adınagu < **ad-(i)n+a-gu* 'diğerleri'

adınsıg < **ad-(i)n+sıg* 'ayrı, farklı'

adınsıgsız < **ad-(i)n+sıg+sız* 'farksız'

adınta < **ad-(i)n+ta* 'ayrı yerde'

adranç < *adınç* < **ad-(i)r-(i)nç* 'ayırım, fark'

adrançsız < *adınçsız* < **ad-(i)r-(i)nç+sız* 'ayırım yapmadan, farksız'

adınçsız < **ad-(i)nç+sız* 'farksız'

adına < **ad-(i)n-a* 'ayrıntı, fark'

adırs- < **ad-(i)r-(i)ş-* 'birbirini öldürmek'

adırlı < **ad-(i)r-l* '(herhangi bir şeyin) kolu, çatalı; sivri uç'

adırlut- < **ad-(i)r-u+t-* 'seçmek, ayırt etmek'

² 'hayattan koparmak, ölmek' anlamını biz daha çok Yenisey Yazıtları'nda görürüz. Örneğin Barık I Yazıtı'nda *öz yégen alp turan altı uguş bodunda üç yégirmi altı élim kanım a adrıldım begreğim e esizim e adrıldım*. '(Adım) Öz Yegen Alp Turan('dır). Altı boylu halktan, on üç yurdumdan(?), hanımdan ayrıldım.' vb. örnekler için bk. Karaman, 2019, s. 7-26.

adut < **ad-(u)t* 'avuç içi' < **ad-* 'ayırarak, bölmek' anlamı üzerinden 'sınırları ayrılmış yer, bölge' gibi anlamlar ifade eden bu kökten *avuç içi* 'sınırları el bölgesi ile ayrılmış organın bir bölümü', yine aynı kökten Yakut Türkçesinde *atın* 'ova, çukur alan' (Tekin, 2004, s. 60).

**ad-* (II) 'şaşırmak, kafası karışmak' Eski Türkçede bu kökten türemiş sözcükler şunlardır:

adru < **ad-(i)r-u* 'şaşırtma; kendini gösterme, mükemmel olma'

adin- 'şaşırmak, kafası karışmak'

adruk < **ad-(i)r-(u)k* '(şaşırtacak derecede) mükemmel, olağanüstü' = **Skr.** *viséśa, pāramitā* (Sözcük Budist metinlerinde 'mükemmellik, üstünlük' anlamındaki *viséśa* ve '*pāramitā* sözcüklerine karşılık da kullanılır.

adrukluğ < **ad-(i)r-(u)k* 'mükemmellik'

adinçig < **ad-(i)n+çig* 'mükemmel'

adintur- < **ad-(i)n-tur-* 'şaşırtmak, hayret ettirmek'

adukla- < **ad-(u)k+la-* 'şaşırtmak'

adur- < **ad-(u)r-* 'mükemmel olmak'

adurt- < **ad-(u)r-t-* 'mükemmel olmak'

adrum < **ad-(u)r-(u)m* 'fevkalade, olağanüstü'

Bu iki **ad-* kökü de normal uzunlukta ünlülüdür. Eski Türkçede başka bir **ad-* kökü daha vardır. **a:d-* 'ayılmak, (sarhoşluk vb. için) ayılmak, (bilinç için) kendine gelmek' anlamlarındaki kök birincil uzun ünlülüdür. (Birincil uzun ünlülü **a:d-* için bk. Tekin, 1995, s. 171). Eski Türkçede bu kökün türevleri şunlardır:

a:dıg < **a:d-(i)g* '(uykudan) uyanmış, ayık; bilinçli'

a:dıl < **a:d-(i)l* 'uyanmış, ayık'

a:dıl- < **a:d-(i)l-* 'ayılmak'

a:dın- < **a:d-(i)n-* 'uyanmak, kendine gelmek'

a:dkak- < **a:d-(i)G+a-* 'tutmak, yakalamak' (aklı başında olan veya bilinci yerinde olan birisinin yapacağı eylemi belirttiği için bizce **a:d-* kökünden gelir). 'uyanık olmak' anlamının '(hedef için) tutmak, yakalamak, kapmak' anlamına gelme süreci şöyle gelişim göstermiş olmalıdır: 'uyanık olmak, ayık olmak' > 'tetikte olmayı gerektirir' > 'tetikte olan hedef için hazır bulunur' > 'hedef için hazır bulunan' > '(hedef için) tutmak, kapmak, yakalamak' işini yapabilir.

a:dkak < **a:d-(i)G+a-k* 'bilinç, düşünce' Sözcük Moğolcaya da *adkağ* 'kavram, düşünce' biçiminde geçmiştir. Eski Uygur Budist metinlerinde sözcüğün Sanskritçe *ālambanapratyaya* 'bilinç objesi adlı yan sebep' terimine karşılık kullanıldığı da görülür.

a:dkaklıg < **a:d-(i)k+a-k+lıg* 'objeli' Eski Uygur Budist metinlerinde **Skr.** *viśayas* 'obje' sözcüğü ile *adkaklıg viśaylıg* 'objeli ve Visaylı' biçiminde ikileme oluşturur.

a:dkan- < **a:d-(i)k+a-n-* 'tutmak, yapışmak; tasavvur etmek; yanlış algılamak'

a:dkanç < **a:d-(i)k+a-nç* 'obje, nesne'

a:dkançsız < **a:d-(i)k+a-nç+sız* 'nesnesiz'

a:dkangu < **a:d-(i)k+a-n-gu* 'duyu alanı, duyu objesi' Eski Uygur Budist metinlerinde Skr. *viṣaya* terimi ile birlikte kullanılır. *adkangu köñül viṣaya* 'bilinç objesi ve Viṣaya'

a:dkangulug < **a:d-(i)k+a-n-gu+luk* 'duyu alanı, duyu objesi'

a:dkantur- < **a:d-(i)k+a-n-tur-* 'yapıştırmak'

a:dkaş- < **a:d-(i)k+a-ş-* 'yapıştırmak'

Ayrıca W. Bang'in görüşü semantik olarak da zayıftır, çünkü 'ayırarak; farklılaşmak' anlamındaki **ad-* fiilinden türediği düşünülen *adga-* fiilinin 'tutmak, yakalamak' anlamında olması (tamamen zıt anlam kazanması) semantik olarak da zordur. Yine Eski Uygur Türkçesinde sözcüğün *adgan-* türevinin *tut-*, *yapşın-*, *ilin-* fiilleri ile ikileme oluşturduğu dikkate alındığında, sözcüğün 'ayırarak, farklılaşmak' anlamındaki **ad-* (I) kökünden gelmesi mümkün görünmemektedir. Çünkü sondan eklemeli dil olan Türkçede sözcüğün kökeni ile ona gelen yapım eki ile türetilen gövdeler arasında anlam uygunluğu olması gerekir.

Sözcükle ilgili başka bir görüş de Şinasi Tekin'e aittir. Şinasi Tekin, sözcüğü *atqan-* biçiminde okuyarak *at+qa-n-* < *at* 'isim/ad' kökünden getirmektedir. Şinasi Tekin, sözcüğün *at* 'isim/at' sözüyle bağlantısını şöyle açıklar: "*qaçığ atqangu törü köñül* < Skr. *indriyaviṣaya-manovijñāna*: *qaçığ* < *qaç-ıg* 'Dış dünyadan gelen deneyimlerin girebileceği yerler' yani 'duygu organı' *atqangu törü* 'bağlanacak nesne' < *atqan-* 'dış dünyaya bağlanmak' (bkz. TT VI Anın. 462). Budist literatürde çok sık kullanılır; türevi *atqa-g* Moğolcaya geçer ve Sanskritçe *vikalpa* 'dış dünyanın farkına varma' terimine karşılık gelir (bkz. TT III Anın. 121). Budist felsefede dış dünya *ātman* 'benlik', *rūpa* 'renk/biçim' ve *nāma* 'ad' aracılığıyla betimlendiği için, *atqan-* biçimini *at+qa-n-* olarak çözümleyebilir ve 'bu *ad*(ıdır)/*isim*(dir)!' diyerek dış dünyanın bilincine varmak şeklinde anlayabiliriz" (BT IX, s. 122). Talât Tekin onun bu etimolojisine şu sebeplerden dolayı karşı çıkar: "Şinasi Tekin'in etimolojisinin anlamsal bakımdan zayıf olduğu belirtilmelidir. *adgan-/adkan-/atkan-* fiilinin temel ve özgün anlamı 'yapışmak, tutunmak, (bir şeye ya da birine) bağlı olmak'tır; ayrıca bu fiil oldukça sık biçimde *yapşın-* fiiliyle birlikte kullanılır ve onunla ikili bir fiil yapısı (*verbal binary*) oluşturur. Bu durumda, böylesi bir anlama sahip bir fiil *at* 'ad/isim' gibi bir isimden nasıl türetilir? Bununla birlikte Şinasi Tekin'in etimolojisi, bu problemli Eski Türkçe fiilin yapısını Budist algı doktrini bağlamında açıklamaya teşebbüs etmesi bakımından yine de dikkate değerdir" (2004, s. 353). Bizce Şinasi Tekin'in görüşü morfolojik olarak mümkünse de semantik olarak zayıftır. *a:t* 'ad/isim' anlamlı bir kökten +GA- ekiyle 'yapışmak, tutunmak, (bir şeye ya da birine) bağlı olmak' anlamlı bir fiilin türemesi pek mümkün değildir.

atkan- fiilinin kökeni ile ilgili Röhrborn, "Eski Türkçe Budist Terimleri *tayak*, *tayan-*, *atkak*, *atkan-* ve Bunların Kökenleri" adlı makalesinde sözcüğün *atkan-* biçiminde okunması gerektiğini önererek *tayak*, *tayan-*, *atkak*, *atkan-* sözcüklerinin hepsinin Çince Budist terimlerine karşılık türetildiğini, özellikle Sanskritçeden Çinceye geçen orijinal terimlerden esinlenme ile onlara karşılık türetilen çeviri ödünçleme (*loan translations*) sözler olduğunu ileri sürer. ET. *atkan-* als *oblekt nehmen* 'nesne olarak almak' < Skr. *ālamb-* ve *atkak* 'bilincin nesnesi' (< Skr. *ālambana* (*pratyaya*) vb. sözcükler sadece terminoloji olarak tanıklanmıştır, bilindiği kadarıyla çağdaş lehçelerde devamları yoktur" (Tekin, 2004, s. 353). Röhrborn bu sözcüklerin Sanskritçe ve Çince alanan Budist terimlerine karşılık türetilen sözcükler olduğunu ifade ettikten sonra "*atkan-* fiilini *art* 'yardım' köküne götürür, ona göre ET. *atkan-* 'almak; algılamak' < **artkan-* < *art+ka-n-* biçiminden gelmektedir, orta hecedeki *-rtk-* biçiminin *kurtgar-* > *kutgar-* fiilinde de görüldüğünü belirtir" (Tekin, 2004, s. 353). Talât Tekin onun görüşleri ile ilgili şu değerlendirmeyi yapar:

Çince 緣 *yüan* iki farklı anlama sahiptir. Birincisi Sanskritçe *ālambana* 'ya tekabül eder; bu terim de *ālamb-* 'yapışmak, tutunmak, ilişmek; yakalamak, kavramak, ele almak, tutmak, sıkıca yakalamak' vb. fiilinden türemiştir; ikincisi ise Sanskritçe *pratyaya* 'nın eşdeğeridir; *pratyaya* 'temel, neden, koşul' anlamına gelir ve kimi zaman da 'ikincil neden'

anlamında kullanılır. Röhrborn, Çince sözcüğün bu ikinci anlamı üzerinde daha fazla spekülasyon yaparak, 緣 yüan 'asıl nedene yardım eden bir şeydir' der. Ayrıca bu kavrayışın Uygurlar tarafından da bilindiğini; nitekim Eski Türkçe bazı metinlerde Sanskritçe *pratyaya*'nın karşılığı olarak kullanılan *basutçi* 'yardımcı' teriminin türetildiğini ekler. Röhrborn, bütün bu noktaları dikkate alarak, Eski Türkçe *atkan-* fiilini *art* 'yardım, destek' isminden türetir. Ona göre Eski Türkçe *atkan-*, daha eski bir *artkan-* (< *art+ka-n-*) biçimine dayanıyor olabilir; daha sonra orta konumdaki /rtk/ ünsüz kümesinde /r/'nin düşmesiyle (bu olgu Eski Türkçe *kurtgar-* > *kutgar-* 'kurtarmak' örneğinde ve 15. yüzyıl Memlük-Kıpçakçasındaki *atkarı* 'geriye doğru' < *artgarı* örneğinde de görülür) > *atkan-* biçimi gelişmiştir. Son olarak Röhrborn'un, Eski Türkçe *atkan-* ve *atkak* biçimlerinin modern Türk lehçelerinde devamlarının bulunmadığı yönündeki saptaması yalnızca *atkan-* (daha doğrusu *adgan-/adkan-*) için geçerli görünmektedir; zira hem *adkak* hem de *adkaş-* modern Türk lehçelerinde yaşamaktadır. Kırgız Türkçesinde *aykaş-* (< *adkaş-*) 'birleşmek, birlik olmak, bağlanmak, tutturulmak, sabitlenmek'; Kazak Türkçesinde *aykas-* 'birleşmek, birlik olmak, birbirine bağlanmak, ilişmek; (göz kapaklarının) kapanması; birbirini yakalamak/tutuşmak'; *aykaskan* urıs 'göğüs göğüse dövüş/boğuşma'; Başkurt Türkçesinde *aykaş-* 'el ele tutuşarak birlikte oynamak' vb. Kırgız Türkçesinde ayrıca *ayka-* (< *adka-*) tabanının edilgen gövdesi *aykal-* 'birbirinin kollarında yatmak, kucaklaşmak' ve 'boğuşmak, çekişmek, birbirini yakalamak, göğüs göğüse kavgaya etmek' anlamlarında da görülür. (2004, s. 353).

Bizce Eski Türkçede üç farklı *art* sözcüğü vardır. 'sırt, bedenın arka kısmı' olan *a:rt* birincil uzun ünlülüdür. Harezmi Türkçesinden itibaren sözcükteki birincil uzun ünlünün normal uzunluktaki ünlüye dönüşmeye başlamasıyla *a:rt* biçiminin yanında *ard* biçimini de görmekteyiz. Biz biliyoruz ki uzun ünlünün olmadığı lehçelerde normal uzunluktaki ünlüye dönen uzun ünlü sözcükteki ötümsüz ünsüzleri tıpkı *o:t* > *od* 'ateş', *a:t* > *ad* örneklerinde olduğu gibi (bazen yakın benzeşme ile hemen yanındaki ünsüzü, bazen de uzak benzeşme ile aynı hecedeki ünsüzü *a:rt* > *ard* vb.) ötümlüleştirir. Yine birincil uzun ünlüyü koruyan Türkmen ve Tuva Türkçelerinde sözcük *a:rt*, Halaç Türkçesinde *ha:rt* biçiminde uzun ünlülüdür. 'sırt, ard' anlamındaki *a:rt* sözcüğü tarihî ve çağdaş lehçelerde şöyledir: ET. *a:rt*, Kar. *a:rt*, Har. *ard*, *a:rt*, Kıp. *ard*, *a:rt*, Çağ. *ard*, *a:rt*, EAT/Osm. *ard*, Az. *ard*, Gag. *art*, Trk. *a:rt*, Sal. *ardı*, Hal. *ha:rt*, Özb. *ərt*, YUyg. *art*, Kır. *art*, Kaz. *art*, Nog. *art*, Tat. *art*, KBalk. *art*, KKalp. *art*, Kum. *art*, SUyg. *art*, Şor. *art*, Tuv. *a:rt* (EDAL 1157). Diğer *art* sözcüklerine gelirse, Eski Türkçede normal uzunluktaki ünlülü sesteş iki tane *art* sözcüğü vardır. *art* (I) 'dağ geçidi', *art* (II) 'yardım' (Wilkens, 2021, s. 66). Eski Türkçeden sonra tarihî ve çağdaş lehçelerde 'yardım' anlamındaki *art* (II) sözcüğü taranan kaynaklarda tespit edilemedi. 'dağ geçidi' anlamındaki *art* (I) ET. *art* (I) 'dağ geçidi' (Wilkens, 2021, s. 66), Kar. *art* 'dağ geçidi' (DLT I 42), Çağ. *art* 'dağ geçidi' (Ünlü, 2013, s. 53), Kırg. *art*, Yak. *artık* (EDAL 1157) biçiminde tespit edilmiştir.

Röhrborn'un iddia ettiği gibi sözcük Budist terimlerine karşılık türetilmiş bir sözcük değildir. Sözcüğün Köktürk Türkçesinde tanıklanmamış olması onun bu dönemde kullanılmadığı anlamına gelmez. Bazı Eski Uygur Türkçesine ait metinlerde *adgan-/adkan-* fiilinin Sanskritçe *ālamb-* 'yapışmak, tutunmak, asılı kalmak; ilişmek, bağlı olmak; yakalamak, kavramak, ele almak, tutmak, sıkıca yakalamak' ve *atkak* 'bilincin nesnesi' (= Skr. *ālambana* (*pratyaya*) sözcüklerine karşılık kullanılmaları; ilgili sözcüklerin bu terimlere karşılık türetildiği anlamına da gelmez. Dili kullananlar Çince'den veya Tohar A/B dilinden yaptıkları dinî metin çevirilerinde karşılaştıkları bazı terimlere karşılık bir tutum geliştirmek zorundaydılar. Ya o terimleri aynen alacaklar ya da dillerindeki bazı sözcükleri bu terimlere karşılık kullanacaklar veya bu terimlere karşılık yeni terimler türetecekler. Burada yapılan da ikinci seçenektir. Röhrborn'un görüşü imlâ olarak da eleştiriye açıktır, çünkü sözcük *artkan-* > *atkan-* biçiminde olsaydı, Eski Türkçede *atkan-/atgan-* biçiminde olacaktı; ancak Eski Uygur metinlerinde sözcüğün yazımına dikkat edilirse "DQ'YP *a:dkanıp* veya "DG'Q *a:dgak* örneklerinde görüldüğü gibi "DQ- ve "DG- biçimlerindedir. Burada hemen şöyle bir itiraz gelebilir, Eski Uygur metinlerinde harfinin hem /d/ hem de /t/ sesini karşıladığıdır, ilk olarak

ilgili harfin /t/ sesi için kullanımı sınırlı örnekte görülmektedir, ikincisi de eğer sözcük /t/ ile *atkan-/atgan-* şeklinde olsaydı, Eski Uygur metinlerinde sözcüğün harfi ile de yazımını gördük. Ancak taradığımız Eski Uygur Türkçesine ait metinlerde böyle bir yazım tespit edilemedi.³

Röhrborn yukarıda ileri sürdüğü görüşü 2010 yılında değiştirmiştir. *Uygurca Sözlük* -İslam Öncesi Orta Asya Türkçe Metinlerin Dil Malzemesi- adlı eserinde ise sözcükle ilgili şu açıklamayı yapar: "*adka-*, *atka-* † / ''dq' - < → UWB *adək* 'ayak' vb. isimden türemiş fiil; bu fiil, ünlü düşmesi ile {+A-} son ekini içerir; ancak bu son ek, genellikle son hecesi art damak sesi olan iki heceli köklerle birlikte kullanılmaz (bkz. OTWF 416). *adqa-* 'yakalamak' (kuş) Mimo'da da belgelenmiştir (bkz. Hyong-won Choi: 'Sprachliche Untersuchung zum Pañcatantra...', Diss. phil. Göttingen 1996. s. 8:15). Bang, Ş. Tekin ve Röhrborn'un etimolojileri için bkz. T. Tekin, CAJ 34 (1990), 300 ff. Tekin'in kendi etimolojisi son derece spekülatifdir, ancak *adka-* okumasını akla getiren sözcüğün modern lehçelerde devamı olan sözcüklere yapılan atıf değerlidir" (2010, s. 13).

Röhrborn'un bu görüşü hem morfolojik hem de semantik olarak sorunludur. Morfolojik olarak her şeyden önce *adək* sözcüğünün kökeni tartışmalıdır. EDPT içerisinde Clauson, sözcüğün Moğolcada *adag* biçimine dikkat çekerek kökeni hakkında fazla açıklama yapmaz (EDPT 45a). Röhrborn, Hamilton'un KP içerisinde sözcüğü *adək* < *ad-ak* ~ *yad-ak* fiilinden yapılan isim, *ad-* ~ *yad-* 'yaymak' biçiminde gösterdiğini ifade eder (1977, s. 45). Eren, sözcüğün yaygın inanışa göre Türkçe *at-* (**ad-*) 'atmak' kökünden gelir, demektedir < *at-ak* (1999, s. 26). Poppe ve Räsänen Türkçe *adək* ve Moğolca *adag* sözcüklerini Korece *padək* 'ayak tabanı' sözcüğü ile birleştirir. Sevortyan sözcüğü Moğolca sözcüklerle karşılaştırdıktan sonra **ay-* kökü ile Hint-Avrupa dillerinde 'gitmek' anlamındaki *ay-* kökünün benzerliklerine dikkat çeker" (Eren, 1999, s. 26). Görüldüğü gibi *adək* sözcüğünün **ad-* kökünden geldiği net değildir. Semantik olarak da *adək* 'ayak' sözcüğü ile 'tutmak, bağlamak, kapmak' sözcüğü arasında bağ kurmak pek mümkün görünmemektedir.

a:dGa- sözcüğünün kökeni ile ilgili başka bir görüş de Talât Tekin'e aittir. "Talât Tekin, sözcükle ilgili ortaya atılan görüşleri verip onları değerlendirdikten sonra Eski Türkçedeki *adga-n-/adka-n-*, *adgak/adka-k* ve *adka-ş-* sözcüklerinin yalın fiil **ad-* 'yakalamak, ele geçirmek' anlamındaki kökten {-ga/-ka-} fiilden fiil yapan ekle pekiştirilmiş gövde olduğunu ileri sürerek, şöyle devam eder: Eğer Moğolca *adqu-* < *ad-qu-* çözümlemesi doğruysa Eski Türkçedeki *adgan-/adkan-*, *adgak/adkak* ve *adkaş-* biçimindeki {-ga/-ka-} ögesi en iyi Ortak Altayca geçişlilik/ettirgenlik eki {-GA-} olarak açıklanabilir. Bilindiği üzere Altayca bu ekin izleri Türkçede de görülmektedir. ET. *kırk-* < *kır-k-* 'kırmak, kesmek' (= Moğ. *kirga-* < **kır-ga-*), DLT. *yul-k-* 'kazımak, sıyırmak, yolmak' (= Moğ. *jul-ga-/jul-gu-* vb. Ramst. VerbStamm. 15, 17). Türkçede kuvvetlendirme işlevi taşıyor gibi görünen bu ek, bazı eski fiil örneklerinde de ortaya çıkar. Örneğin: ET. *tarkan-* 'dağılmak, saçılmak' < *tar-ka-n-*; DLT. *tar-* 'dağılmak' = Moğ. *tara-ga-* 'dağıtmak'; DLT'de *tasga-* 'vurmak, çarpmak' (DLT III 288 < **tas-ga-*) = Moğ. *tasi-* 'vurmak, şaplak atmak' vb." (2004, s. 359). Makalesinin sonucunda Talât Tekin, özetlemek gerekirse Eski Türkçede *adga-* fiilinin kökünün **ad-* 'yakalamak, ele geçirmek' olduğu kanaatindeyim, hatta Eski Türkçedeki *adut* 'elin içindeki çukur, avuç' (< *ad-ut) ve Yakutça *atın* 'alçak yer, ova' (< *ad-ı-n) örneklerinde de bu kök görülmektedir. Bu sözler Röhrborn'un dediği gibi Budist kavramları karşılamak için dile alınmış ödünç sözcükler olarak düşünülmemelidir. Aksine bunlar Eski Türkçenin kalıtımsal söz varlığına ait sözcüklerdir. Eski Uygur çevirmenler Budist kavramını ifade ederken bu yerli söz ögelerini uygun karşılıklar olarak tercih etmişlerdir" (2004, s. 60).

Talât Tekin'in görüşlerine şu noktalardan itiraz edilebilir. Eski Türkçede 'tutmak, yakalamak' anlamında **ad-* fiili tespit edilememiştir, yine bu kökten türediğini iddia edeceğimiz 'tutulmak, (birbirini) tutuşmak, (gönül vb. için) bağlanılmak' gibi anlamları veren *adıl-*, *adış-*, *adın-* vb. türevler

³ Sadece Altun Yaruk'un Petersburg nüshasında sözcük *atkak* biçiminde yazılmıştır. Buradaki yazım bize göre ilgili eseri yayıma hazırlayan Radloff'un yorumudur.

de bulunmamaktadır. Yukarıda da söylediğimiz gibi bizce Eski Türkçede üç farklı **ad-* fiili vardır. Eski Türkçe ve lehçelerdeki türevlerden hareketle normal uzunluktaki ünlülü sesteş iki **ad-* fiili ile birincil uzun ünlülü **a:d-* fiillerinin olduğunu düşünmekteyim. 'ayırarak, farklılaşmak' anlamındaki **ad-* (I) fiili normal uzunluktaki ünlülüdür. *adır-* 'ayırarak', *adırıl-* 'ayrılmak', *adırs-* 'ayırarak, farklılaşmak' gibi türevler bu kökten türemiştir. *adın-* 'kafası karışmak', *adıntur-* 'hayret ettirmek, şaşırtmak' gibi sözcüklerin kökeni olduğunu düşündüğümüz sesteş **ad-* (II) 'şaşırmak, aklı karışmak; mükemmel olmak' anlamındadır. Bu sesteş iki fiil de normal uzunluktaki ünlülüdür. *a:dıg* '(sarhoşluktan) uyanmış, ayık', *a:dıl-* 'ayılmak', *a:dka-/a:dga-* 'tutmak, yakalamak', *a:dkan-/a:dgan-* 'tutunmak, yapışmak; (dinî öğreti için) bağlanmak, gönül bağlamak' gibi türevler ise birincil uzun ünlülü **a:d-* 'ayılmak, (sarhoşluk vb. için) ayılmak, (bilinç için) kendine gelmek' kökünden gelir. Bu sözcüklerin çağdaş lehçelerde de türevleri devam etmektedir. ET. *a:dıg* > EAT. *ayığ* 'ayık, ayılmış', ET. *a:dıl-* > EAT. *a:yıl-* 'ayılmak', ET. *a:dkaş-* 'birleşmek' > Kır. *aykaş-* 'birleşmek, bir olmak; bağlanmak', Kaz. *aykas-* 'birleşmek, bir olmak; bağlanmak', vb. (Tekin, 2004, s. 359). Bu kökten türetilen *a:dGa-* vb. sözcükler yan anlam olarak 'tutmak, yakalamak, yapışmak' anlamlarında da kullanılır. Daha önce de belirttiğimiz gibi **a:d-* 'uyanık olmak' anlamının '(hedef için) tutmak, yakalamak, kapmak' anlamına gelme süreci şöyle gelişim göstermiş olmalıdır: 'uyanık olmak, ayık olmak' > 'tetikte olmayı gerektirir' > 'tetikte olan hedef için hazır bulunur' > 'hedef için hazır bulunan' > '(hedef için) tutmak, kapmak, yakalamak' işini yapabilir.

Talât Tekin'in **ad-ga-* fiili < {-GA-} Ortak Altayca fiilden fiil yapan yapım eki ile oluşmuştur. ET. *kır-k-* 'kesmek, kırmak' < Moğ. *kirga-* < *kır-ga-*, ET. *yul-k-* 'yontmak, kazımak' < Moğ. *jul-ga-*, *jul-gu-* biçimlerinde açıklaması da ikna edici değildir (Kendi deyimiyle kandırıcı değildir). Çünkü biz biliyoruz ki Eski Türkçede {-G-} fiilden fiil yapan yapım eki kuvvetlendirme fonksiyonunda *kırk-* < *kır-k-* "kesmek, kırmak", *yulk-* < *yul-k-* "sıyırmak, yontmak", *alk-* < *al-k-* 'bitirmek', *ök-* < *ö-* 'düşünmek', *köñük-* < *kö-ñ-(ü)k-* 'yanmak' vb. örneklerde görülen işlek yapım eklerindendir. Eski Türkçedeki {-G-} fiilden fiil yapan ekin Ortak Altayca {-GA-} ekinde geldiğini iddia etmek zordur. Çünkü bu ekin varlığını tanımlayan örnekler ne Eski Türkçede ne de tarihî lehçelerde tanımlanabilmiş değildir. Talât Tekin'in Moğolca {-GA-} ekinin Eski Türkçede kalıntısı örneği olarak verdiği *tarkar-* 'dağılmak, saçılmak' fiili onun belirttiği gibi *tar-ga-r-* biçiminden değil, bizce *ta:r-(ı)G+a-r-* biçiminden gelmiş olmalıdır. *ta:r-* 'dağıtmak, saçmak' köküne getirilen {-X)G} fiilden isim yapan yapım ekiyle **ta:rıG* sözcüğüne {+A-} isimden fiil yapan yapım eki ile **ta:rıka-* > *ta:rka-* 'dağıtmak, saçmak' fiil gövdesine {-X)r-} fiilden fiil yapan ek ile *ta:rkar-* oluşmuş olmalıdır. Bizce 'dağıtma, saçma' anlamına gelen **ta:rıG* sözcüğü, "darı, tohum" anlamındaki *tarıg* < *tarı-* "ekmek" sözcüğüyle karışması sebebiyle kullanılmamış, bu isim gövdesinden türeyen *ta:rGa-* ve *ta:rGar-* biçimleri kullanılmıştır. Biz aynı durumu **ya-* köklerinin türevlerinde de görürüz. **ya-n-* 'yanmak' anlamının yanı sıra **ya-n-* 'yanılmak' hatta oyunlarda kullanılan *yan-* fiili de 'yanılmak, hata yapmak' anlamında kullanılır. ancak 'ateşte yanmak' bugün Türkiye Türkçesinde yaygın kullanıldığı için 'yanılmak' anlamındaki *yan-* fiili neredeyse unutulmuş, bunun {-X)l-} fiilden fiil eki ile genişletilmiş *yanıl-* biçimi kullanılmaya devam etmiştir. ET. *ta:r-* 'dağıtmak, saçmak; birbirinden ayırmak' (Wilkens, 2021, s. 676), Kar. *ta:r-* 'dağıtmak, saçmak; parçalamak' (DLT III 180), Har. *ta:r-*, *dar-* 'dağıtmak, saçmak; parçalamak' (Ünlü, 2012, s. 568), Kıp. *dar-* 'parçalamak' (KTS 56), Çağ. *ta:r-* 'dağıtmak' (Ünlü, 2013, s. 1080). Yine bu kökten türemiş *ta:rık-* < *ta:r-(ı)k-* 'uzaklaşmak, kaybolup gitmek' (Wilkens, 2021, s. 677), *ta:rın-* < *ta:r-(ı)n-* 'darılmak' (Wilkens, 2021, s. 677), aynı kökten Batı Türkçesinde *darıl-* fiili vardır. Fiilin {-X)t-} ile genişlemiş biçimine ET. *ta:rt-* < *ta:r-t-* 'çekmek, çıkarmak, sökmek; sürüklemek; saçmak, dağıtmak, yok etmek; (saç için) yolmak; tartmak, ölçmek' (Wilkens, 2021, s. 679) fiilini de bu kökün türevi olarak verebiliriz.

Sözcükle ilgili M. Erdal, OTWF içerisinde şu değerlendirmeyi yapar: "Röhrborn'un görüşüne göre Eski Türkçede *adkaşu tur-* 'iççe geçmek' (ETŞ 8, 1), KB 2936'da *erej birle adkaşu yatur* 'Çok çalışma ve huzur birbiri ile iç içedir' örneğindeki *adkaşu yat-* 'iç içe geçmek' ibaresindeki *adkaş-* biçimi metinlerde ispatlanmıştır. Eski Türkçede {+kA-} biçimindeki isimden fiil yapan yapım

eki aslında {+(X)rkA-} biçiminin alamorfudur. *adka- biçimi şu ana kadar tespit edilememiştir. P. Zieme'nin basılmamış eseri OLZ 84'te *adkaş-* fiili *yapış-* fiili ile kullanılmaktadır (1991, s. 458, 552). OTWF içerisinde Erdal, sözcüğün kökeni ile ilgili bir görüş ortaya koymaz, *adkaş-*, *adkan-* fiilleri ile {+(X)(r)kA} ve {+(X)rkA-} eklerine gönderme yapar.

EDPT, OTWF ve 1971 yılında neşredilen UW içerisinde sadece türevleri tespit edilen *a:dka-* 'tutmak, yakalamak' fiili ilk defa ZiemeWettk. 44-46'da (1998) tespit edilmiştir. *ayagka tegimlig şariputri arhant garudi talim kara [kuş] belgürtüp kök kalık yüzinte kurgunun kanatın yada uça kel[dükde ...] tarmakı üze adkayu alıp kapıp éltü bardı* 'Saygıdeğer Arhant Şariputra, gökyüzünde kanatlarını ve pençelerini açan bir yırtıcı kuş olan Garuçla'yı ortaya çıkardı ve (o) uçarak geldiğinde, (ejderhayı) pençeleriyle yakaladı, sıkıca tuttu ve hızla taşıdı.' (ZiemeWettk. 44-46).

Sonuç

a:dGa- fiilinin kökeni ile ilgili yukarıda görüldüğü gibi çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bizce sözcüğün kökeninin açıklanması tarihi lehçelerin bize sunduğu örneklerle mümkündür. Eski Türkçede üç tane *ad- fiili vardır. 'ayırarak; farklılaşmak' anlamındaki *ad- (I) ile 'şaşırmak, aklı karışmak' anlamındaki *ad- (II) normal uzunluktaki ünlülü iken 'ayılmak, (sarhoşluk vb. için) ayılmak, (bilinç için) kendine gelmek' anlamındaki *a:d- fiili birincil uzun ünlülüdür. 'ayırarak; farklılaşmak' anlamındaki *ad- (I) fiilinin *adır-, adırıl-, adım* vb. türevleri bulunmaktadır. Onunla sesteş olan *ad- (II) fiilinin Eski Türkçede *adın-* 'aklı karışmak', *adıntur-* 'aklını karıştırmak' gibi türevleri vardır (bk. Wilkens, 2021, s. 10-11). *a:dka-/a:dga-* fiilinin kökeni olduğunu düşündüğümüz *a:d- 'ayılmak, (sarhoşluk vb. için) ayılmak, (bilinç için) kendine gelmek' fiilinin *a:dın-* 'ayılmak', *a:dıg* 'ayık, uyanık' gibi türevleri bulunmaktadır. *a:dın-* Eski Türkçede *ér esrüki a:dıntı* 'Sarhoş adam ayıldı' (M I 6 20), Harezmi Türkçesinde MM 152/2 *a:yın-* 'ayılmak', Kıpçak Türkçesinde *a:yın-* 'ayılmak' (KTS 19), Çağatay Türkçesinde *a:yın-* 'ayılmak' (Ünlü, 2013, s. 77) biçimindedir. ET. *a:dıg* 'uyanık' (Wilkens, 2021, s. 8), Karahanlı Türkçesinde DLT içerisinde *a:dıg* 'sarhoşluktan ayılma, ayık' (DLT I 63), Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde *a:yıg > ayıg* 'ayık' şeklindedir. Bizce *a:dka-* fiili *a:d- 'ayılmak, (sarhoşluk vb. için) ayılmak, (bilinç için) kendine gelmek' fiiline gelen {-(X)g} fiilden isim yapan ek ile *a:dıg* 'uyanık, ayık' ismine getirilen {+A-} isimden fiil yapan ek ile *a:dıga-* > *a:dga-* fiili türetilmiş olmalıdır. 'uyanık, ayık; bilinci yerinde olma' gibi anlamlara gelen *a:dıg* sözcüğüne getirilen {+A-} ekiyle oluşmuş *a:dka-/a:dga-* fiilinin 'tutmak, yakalamak, kapmak; yapışmak' gibi anlamlarda kullanılması normaldir. Çünkü 'uyanık olmak, ayık olmak' anlamının '(hedef için) tutmak, kapmak' anlamına da gelme süreci şöyle gelişim göstermiş olmalıdır: 'uyanık olmak, ayık olmak' > 'tetikte olmayı gerektirir' > 'tetikte olan hedef için hazır bulunur' > 'hedef için hazır bulunan' > '(hedef için) tutmak, kapmak, yakalamak' işini yapabilir. Semantik olarak '(bir şeye) bağlanmak, (bir şeyi) tutmak, (bir şeye) yapışmak' ve Eski Uygur dinî metinlerinde kazandığı '(dinî doktrine) gönlünü bağlamak' anlamları ancak 'ayık, uyanık, bilinci yerinde, bilinçli' olanların yapacağı eylemlerdir⁴.

⁴ Eski Uygur Türkçesi üzerine burada yazılamayacak kadar çok literatür oluşmuştur. Bu yazıyı da yazarken göz geçirdiğimiz bir kısım çalışma için bk. Benli (2024), Uygur (2024), Kırmıt (2024), Demirci (2024), Küçükgençay ve Peker (2025), Demirci (2025), Korkut (2025), Kaba ve Demirci (2025), Ertürk ve Özdemir (2025), Baranoğlu (2025), Gezici (2025), Karaca (2022), Karaşlar (2024), Keleş (2020), Aydın, 2010a; Aydın, 2010b; Aydın, 2013; Eker, 2012; Ercilasun, 2012; Gömeç, 2007; Gömeç, 2010; İnayet, 2007; İnayet & Öger, 2011; Mehmet, 2011; Mor, 2010; Öbek, 2012; Öger, 2011; Teres, 2010; Tolkun, 2011; Uygur, 2009; Uygur, 2010; Alkayış, 2012; Aydın, 2012; Bulak, 2012; Çetin, 2012; Dağıstanlıoğlu, 2012; Doğan, 2011; Erdemir, 2011; Erdem Uçar, 2010; Erkan, 2010; İnayet, 2011; Onay, 2012; Özdemir, 2011; Öger, 2010a; Öger, 2011; Öger, 2012; Öger & Gönel, 2011; Sarıca, 2010; Uçar, 2010; Yavuz, 2010; Adıyaman, 2016; Alkan, 2012; Amanov, 2015; Atmaca, 2012; Çelikkay, 2013; Cüme, 2015; Demirci, 2014a; Demirci, 2014b; Demirci, 2015; Deveci, 2013; Dınar & Uygur, 2013; Duman, 2016; Kapağan, 2013; Kaya, 2013; Küçük, 2013; Onay, 2015; Orozobayev, 2015; Şen, 2012; Şimşek, 2012; Aytac, 2017; Çubukcu, 2018; Koç, 2024; Koçak & Gürçay, 2016; Üşenmez, 2017; Zeren, 2017; Zorlu & Eroğlu, 2025.

Eski Türkçeden sonra taranan kaynaklarda *a:dGa-* fiili tespit edilemedi.

Kısaltmalar

Az.	Azeri Türkçesi
BT	Berliner Turfantexte
Çağ.	Çağatay Türkçesi
DLT	Dîvânu Lugâti't-Türk (Besim Atalay)
EAT.	Eski Anadolu Türkçesi
EDAL	Handbook of Oriental Studies
EDPT	An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish
ET.	Eski Türkçe
ETŞ	Eski Türk Şiiri
Gag.	Gagavuz Türkçesi
Hal.	Halaç Türkçesi
Har.	Harezm Türkçesi
Kar.	Karahanlı Türkçesi
Kaz.	Kazak Türkçesi
KB	Kutadgu Bilig
KBalk.	Karaçay-Balkar Türkçesi
Kıp.	Kıpçak Türkçesi
Kır.	Kırgız Türkçesi
KKalp.	Karakalpak Türkçesi
KTS	Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
Kum.	Kumuk Türkçesi
Moğ.	Moğolca
Nog.	Nogay Türkçesi
Osm.	Osmanlı Türkçesi
OTWF	Old Turkic Word Formation
Özb.	Özbek Türkçesi
SUyg.	Sarı Uygur Türkçesi
Şor.	Şor Türkçesi
Tat.	Tatar Türkçesi
Trk.	Türkmen Türkçesi
Tuv.	Tuva Türkçesi

U	Uigurica
UW	Uigurisches Wörterbuch
ZiemeWettk.	Der Wettkampf Sāriputras

References

- Adıyaman, C. (2016). Eski Türkçede *orunç/urunç*: Rüşvet sözcüğü üzerinde bir araştırma. *Turkish Studies*, 11(5), 1–16. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.9026>
- Alan, S. (2024). Budist öğretilerde varoluşun dokuz bağı: *Navasamyojana*. *Turkish Studies – Language and Literature*, 19(1), 379–405. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.76642>
- Alimcan, İ. (2011). Uygur Muhebbet Koşakları (aşk şiirleri)nın yapısal özellikleri üzerine. *Turkish Studies*, 6(1), 103–122. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.2119>
- Alkan, H. (2012). Lehçeler arası aktarmalarda yalancı eş değerler sorunu (Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi-Yeni Uygur Türkçesi fiil örneği). *Turkish Studies*, 7(4), 671–688. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.4100>
- Alkayış, M. F. (2012). Bir kitap arkası sözlük çevirisi: *Kutadgu Bilig*. *Turkish Studies*, 7(4), 711–738. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.3847>
- Alper, S. (2019). XVII.-XIX. yüzyıl Doğu Türk yazı dili imla geleneğinde mahallîleşme. *Turkish Studies – Language and Literature*, 14(4), 1707–1718. <https://doi.org/10.29228/TurkishStudies.25896>
- Altun, N. (2022). *Tepi*- “kurumak” fiili ve türevleri üzerine. *Turkish Studies – Language and Literature*, 17(1), 49–57. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.63780>
- Amanov, K. (2015). Türkçe resmi yazı dili tarihinin fasılalara ayrılması. *Turkish Studies*, 10(16), 57–68. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.8433>
- Atalay, B. (1998). *Divanü lugat-it-türk*, c. I, II, III. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atmaca, E. (2012). Yakut Türkçesinde ikizleşmiş ünsüzler. *Turkish Studies*, 7(4), 775–780. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.4179>
- Aydın, E. (2010). Şine Usu yazıtında hayvan adlarıyla kurulmuş yer adları üzerine incelemeler. *Turkish Studies*, 5(1), 145–201. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.264>
- Aydın, E. (2011). Baybalık kentinin yeri, yapılış tarihi ve amacı üzerine değerlendirmeler. *Turkish Studies*, 6(1), 156–168. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.362>
- Aydın, E. (2012). Suci Yazıtı'nın ilk satırıyla ilgili yeni bir öneri. *Turkish Studies*, 7(1), 309–314. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.3812>
- Aydın, E. (2013). "Bulçu" yer adı üzerine notlar. *Turkish Studies*, 8(9), 118–126. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.1095>
- Aytaç, A. (2017). Turfan Texte VII'de geçen ay menzilleri ve burç adları. *Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(22), 93–112. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.11963>
- Bang, W. K. (1980). *Berlindeki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları*. (Çev: Şinasi Tekin). Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Baranoğlu, Ş. (2025). Şaşırtıcı bir koşutluk: Eski Türkçe “Kaltı” ve Türkiye Türkçesi “Kaldı ki” üzerine. *Turkish Studies – Language and Literature*, 20(4), 2443–2477. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.90398>
- Benli, N. (2024). Eski Türkçe fallar üzerine bir değerlendirme. *Turkish Studies – Language and Literature*, 19(1), 423–444. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.77064>

- Birkan Akhan, E. (2023). Kaşgar *Yengi Hayat* Gazetesi'nde Atatürk ve Türkiye. *Turkish Studies – Language and Literature*, 18(4), 2395–2405. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.69008>
- Bulak, Ş. (2012). Türkçede +sA- isimden fiil yapma eki. *Turkish Studies*, 7(2), 683–708. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.3278>
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pere-thirteenth-century Turkish*. Oxford.
- Cüme, O. (2015). Tarih-i Hamidi üzerindeki araştırmalar. *Turkish Studies*, 10(16), 419–426. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.8766>
- Çelikbay, A. (2013). Yeni Uygur Türkçesinde bir enklitik edatı: ze. *Turkish Studies*, 8(1), 977–987. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.4881>
- Çetin, E. (2012). Uygurca *kiçig erñek*, Karahanlı Türkçesi *çıçalak* ve Türkiye Türkçesi *serçe parmak* sözleri üzerine. *Turkish Studies*, 7(4), 1217–1227. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.3866>
- Çubukcu, M. (2018). "İyi ve Kötü Prens Öyküsü"nde okuma yazma ve konuşma ifadeleri üzerine. *Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 13(20), 283–330. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.14092>
- Dağıstanlıoğlu, B. E. (2012). *Tezkire-i Buğra Han*'ın Çağatayca yazılmış bir nüshası: Metin, dil incelemesi, tıpkıbasım. *Turkish Studies*, 7(4), 1313–1393. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.4076>
- Demirci, Ü. Ö. (2014a). Uygur metinlerinde yılan. *Turkish Studies*, 9(3), 541–547. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.6513>
- Demirci, Ü. Ö. (2014b). Tarihi lehçelerde yılan. *Turkish Studies*, 9(9), 679–687. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.6929>
- Demirci, Ü. Ö. (2015). Runik harfli metinlerde, Eski Uygur yazmalarında söz içi ve söz sonu -b- sesinin -v- sesine dönüştüğü düşünülen örnekler var mıdır? *Turkish Studies*, 10(8), 437–448. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.7250>
- Demirci, Ü. Ö. (2024). Eski Uygurca *Fo Ding Xin Da Tuo Luo Ni* adlı esere ait bazı belgeler üzerine. *Turkish Studies – Language and Literature*, 19(1), 243–265. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.78334>
- Demirci, Ü. Ö. (2025). Eski Uygurca *Buddhāvataṃsaka-sūtra*'ya ait olduğu düşünülen fragmanlar üzerine. *Turkish Studies – Language and Literature*, 20(1), 765–799. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.86500>
- Deveci, A. (2013). Türk ve Çin resim sanatının etkileşimi. *Turkish Studies*, 8(6), 1779–1791. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.5520>
- Dınar, T., & Uygur, C. V. (2013). Ġāyetü'l-Müntehā fī-Tedbiri'l-Merzā: Ses ve şekil bilgisi, imlâ özellikleri ve söz varlığı. *Turkish Studies*, 8(1), 635–648. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.4816>
- Dilsiz, M. S. (2023). Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesinde sözcük sonu Y türemesi. *Turkish Studies – Language and Literature*, 18(2), 847–859. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.68040>
- Doğan, L. (2011). Uygur Türkçesi'nde *çu*, *gu* ve *ze* edatları. *Turkish Studies*, 6(4), 889–902. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.3008>

- Duman, G. B. (2016). Kırgız ninnilerinde kültürel artalan ve dil hususiyetleri. *Turkish Studies*, 11(4), 315–328. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.9132>
- Efe, K. (2020). Eski Türkçedeki bedensel engellilik ve hastalık sözcüklerinin Türkiye Türkçesindeki görünüşleri. *Turkish Studies – Language and Literature*, 15(4), 1785–1807. <https://doi.org/10.47845/TurkishStudies.45939>
- Eker, M. (2012). Türkiye Türkçesinde sıklığı en yüksek Doğu kökenli yedi kelimenin atasözü oluşturma durumu. *Turkish Studies*, 7(4), 1123–1133. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.993>
- Erbay, F. (2020). Yarkend Hanlığına ait dört yarlık. *Turkish Studies – Language and Literature*, 15(2), 935–946. <https://doi.org/10.29228/TurkishStudies.43565>
- Ercilasun, A. B. (2012). Dîvânü Lügati't-Türk ve Uygurlar. *Turkish Studies*, 7(4), 5–12. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.933>
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation*. Otto Harrassowitz.
- Erdem Uçar, F. M. (2010). Çağatay Türkçesinde Eski Türkçenin izleri. *Turkish Studies*, 5(4), 1891–1898. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.1995>
- Erdemir, H. P. (2011). Eski Türklerde su ve su ulaşımı. *Turkish Studies*, 6(1), 819–836. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.2271>
- Erkan, T. (2010). Anadolu Selçuklu sanatındaki insan figürlerinin Uygurların mağara resimleri ve Gaznelilerin duvar resimleriyle konu ve biçim yönünden karşılaştırılması. *Turkish Studies*, 5(2), 1218–1263. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.1243>
- Ertürk, H., & Özdemir, S. (2025). Kutadgu Bilig’de kullanılan Arapça söz varlığı üzerine. *Turkish Studies – Language and Literature*, 20(4), 2583–2619. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.88363>
- Gedik, S. (2020). Gunnar Jarring Koleksiyonu’ndan Çağatayca bir hikâye: Îşân ve Şakirdi (Transkripsiyonlu metin–dil bilgisi incelemesi–sözlük dizin). *Turkish Studies – Language and Literature*, 15(4), 1827–1852. <https://doi.org/10.29228/TurkishStudies.39951>
- Gezici, N. (2025). Şiban Han Divanı’nda ses yansımaları fiillerin yapısı üzerine bir inceleme. *Turkish Studies – Language and Literature*, 20(4), 2985–3032. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.90611>
- Gömeç, S. (2007). Çingizli devletinin büyümesinde rol oynayan Türklerden Çelme ve Subutay. *Turkish Studies*, 2(2), 230–238. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.68>
- Gömeç, S. (2010). Kök Türkçe yazıtlarda geçen göller ve nehirler. *Turkish Studies*, 5(2), 1283–1296. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.236>
- İnayet, A. (2007). Uygur on iki makamı ve edebiyat. *Turkish Studies*, 2(4), 365–382. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.77>
- İnayet, A., & Öger, A. (2011). Uygur Türklerinin mitolojik, dinî ve tarihî kadın kahramanları üzerine. *Turkish Studies*, 6(4), 1183–1198. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.721>
- İsi, H. (2019). Eski Uygurca *Uşnîşa Vijayā Dhāraṇī Sūtra*’da geçen +lar(I)+lîg topluluk yapısı üzerine. *Turkish Studies – Language and Literature*, 14(1), 223–232. <https://doi.org/10.29228/TurkishStudies.30241>

- İsi, H., & Alan, S. (2023). Bir hapaks örneği olarak Eski Uygurca *Yéveŋi* ifadesi üzerine. *Turkish Studies – Language and Literature*, 18(2), 991–1000. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.69055>
- Kaba, H., & Demirci, Ü. Ö. (2025). Çağatay Türkçesi ile yazılmış bir berberlik risalesi: *Risale-i Serteraş*. *Turkish Studies – Language and Literature*, 20(1), 347–359. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.88091>
- Kapağan, E. (2013). Gök Tanrı inancı ve bu inanç sisteminin içinde alkış, dua ve dilekler. *Turkish Studies*, 8(9), 801–810. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.6118>
- Karaca, İ. (2022). Maniheizm inancının Ehl-i Hak inancına etkileri. *Turkish Studies – Comparative Religious Studies*, 17(2), 265–275. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.62493>
- Karaman, A. (2019). Yenisey yazıtlarında geçen adnıl- ve seçlin- ikilemesi üzerine. *TDAY-Belleten*, 67, s. 7-26.
- Karaşlar, M. S. (2024). Tarihî Türkçe Kur'an tercümelemleri üzerine araştırmalar. *Turkish Studies – Comparative Religious Studies*, 19(2), 209–213. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.79865>
- Kaya, M. F. (2013). Kül Tigin Abidesi'nin güney-doğu yüzünde geçen “ıgar oğlanı~ızda taygunu~uzda yigdi igidür ertigiz.” ifadesindeki “igid-” fiili üzerine. *Turkish Studies*, 8(1), 951–956. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.4806>
- Keleş, E. (2020). İlhanlı sivil ve askeri teşkilatında Uygur Türkleri ve onların Anadolu'daki bakiyeleri hakkında. *Turkish Studies – History*, 15(3), 931–941. <https://doi.org/10.47846/TurkishStudies.44542>
- Kırmit, D. (2024). Derleme Sözlüğü'nde -GAn eki ile biten söz varlığı üzerine. *Turkish Studies – Language and Literature*, 19(2), 659–681. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.77872>
- Koçak, A., & Gürçay, S. (2016). Anne arketipi ekseninde Uygur destanları. *Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(20), 265–278. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.11363>
- Korkut, G. (2025). Türkçenin tarihî dönemlerinden günümüze *düş-* fiilinin anlam alanı: Z kuşağında yeni bir kullanım biçimi. *Turkish Studies – Language and Literature*, 20(4), 2911–2929. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.88084>
- Küçük, S. (2013). Eski Türkçede kuş isimleri. *Turkish Studies*, 8(9), 1237–1246. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.5949>
- Küçükgençay, N., & Peker, B. (2025). Taşlara kazınan sayılar: Eski Türkçe döneminde kullanılan üst onluk sayma sistemi. *Turkish Studies – Language and Literature*, 20(2), 1313–1330. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.81114>
- Mehmet, A. (2011). Uygur halk destanları üzerine Çin'de yapılan çalışmalar ve eleştirel değerlendirilmesi. *Turkish Studies*, 6(4), 1541–1564. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.742>
- Mor, G. (2010). Türk destanlarında, hikâyelerinde ve Kırgız, Uygur, Makedonya-Kosova Türkçesinde at ile ilgili atasözleri üzerine bir araştırma. *Turkish Studies*, 5(3), 515–544. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.308>
- Nadelyaev, V.M., Nasilov, D.M., Tenişev, E.R., Şerbak, A.M. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar* (Kadim Türkçenin Sözlüğü). Nauka.

- Onay, İ. (2012). Cengiz Han'ın devletinde Türk kültürünün etkisi ve katkısı. *Turkish Studies*, 7(4), 2441–2455. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.3899>
- Onay, İ. (2015). Bozkır kültüründe at yetiştiriciliği ve Çin ile olan iktisadi, siyasi ilişkilerdeki yeri. *Turkish Studies*, 10(1), 215–234. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.8818>
- Orozobayev, M. (2015). “Kül” kelimesinin kökeni ve külün Kırgız kültüründeki önemi üzerine. *Turkish Studies*, 10(12), 1743–1760. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.8398>
- Öbek, A. İ. (2012). Tarihi Türk sözlükçülüğünde dönüm noktası: [Büyük] Türk Lügati. *Turkish Studies*, 7(1), 845–855. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.833>
- Ödemir, H. (2011). Yapı bilgisi açısından düzen sözcüğü. *Turkish Studies*, 6(1), 703–712. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.2158>
- Öger, A. (2010). Uygur bilmeceleleri üzerine bir değerlendirme. *Turkish Studies*, 5(4), 1585–1610. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.1904>
- Öger, A. (2011a). Türk kültür tarihinde Alp Er Tonga ve Uygur Türkleri arasında onunla ilgili anlatmalar. *Turkish Studies*, 6(1), 508–523. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.516>
- Öger, A. (2011b). Uygur Türklerinin doğum âdetleri. *Turkish Studies*, 6(4), 1679–1694. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.3097>
- Öger, A., & Gönel, T. (2011). Uygur Türkleri arasında şamanlar ve tedavi yöntemleri. *Turkish Studies*, 6(3), 233–248. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.2821>
- Özbek, E. E. (2021). Türk dilinde “ikileme” terimi ve Tuva Türkçesi örneğinde ikilemelerin/ikili sözlerin semantik özellikleri üzerine. *Turkish Studies – Language and Literature*, 16(4), 2481–2510. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.52701>
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen wörterbuchs der Türksprachen*. Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Röhnborn, K. (1977). *Uigurisches wörterbuch*. Sprachmaterial der vorislamischen Türkischen texte aus zentralasien.
- Röhrborn, K. (2010). *Uygurca sözlük* -İslam öncesi Orta Asya Türkçe metinlerin dil malzemesi- Franz Steiner Verlag.
- Sarıca, M. (2010). Karışık dilli eserlerde kelime > enklitik > ek sürecinde bir biçim birimi: -dAvUK / -dAyUK. *Turkish Studies*, 5(4), 594–615. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.1200>
- Soydan, S. (2024). Armiye İli Sayrami'nin şiirlerinde yiyecek, içecek adları ve tekstil ürünleri. *Turkish Studies – Language and Literature*, 19(2), 829–843. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.76645>
- Starostin, S. & Dybo, A. & Mudrak, O. (2003). *Handbook of oriental studies volume I, II, III*. Brill.
- Şimşek, Y. (2012). Kan kaşanmak deyiimi üzerine. *Turkish Studies*, 7(4), 2539–2546. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.4480>
- Tekin, Ş. (1980). *Maitrisimit nom bitig*. Deutsche akademie der wissenscheften zu Berlin.
- Tekin, T. (1995). *Türk dillerinde birincil uzun ünlüler*. Simurg.
- Tekin, T. (2004). *Makaleler II* (Yayıma hazırlayanlar: Emine Yılmaz, Nurettin Demir). Öncü.
- Teres, E. (2010). Ertüt ~ Belek sözcükleri üzerine. *Turkish Studies*, 5(2), 367–370. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.278>

- Tolkun, S. (2011). Kırgızca -gxla ekinin menşei. *Turkish Studies*, 6(4), 2159–2170. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.774>
- Toparlı, R. & Vural, H. & Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uçar, E. (2010). Uygurca üzüt ~ üzütlüg üzerine. *Turkish Studies*, 5(4), 1885–1890. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.1920>
- Usta, M. (2024). Eski Uygurca ı sözcüğü ve Köktürkçe ı olduğu varsayılan sözcükler. *Turkish Studies – Language and Literature*, 19(4), 2939–2950. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.73842>
- Uygur, C. V. (2024). Eski Türkçe ile günümüz Kırgız ve Kazak Türkçelerinin sözcüksel karşılaştırması. *Turkish Studies – Language and Literature*, 19(2), 875–914. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.77105>
- Uygur, S. (2009). -(y)ısar gelecek zaman ekinin yapısı üzerine. *Turkish Studies*, 4(8), 1193–1196. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.227>
- Uygur, S. (2010). İsla- fiilinin kökeni üzerine. *Turkish Studies*, 5(3), 737–742. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.319>
- Ünlü, S. (2012a). *Karahanlı Türkçesi sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2012b). *Harezm Türkçesi sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.
- Üşenmez, E. (2017). British Library'deki Türkçe yazma eserler. *Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(30), 783–816. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.12347>
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen* [Eski Uygurcanın el sözlüğü - Eski Uygurca, Almanca, İngilizce]. Universitätsverlag Göttingen].
- Yavuz, E. (2010). Afgan Özbekçesinin Seripul ağzında -gan eki. *Turkish Studies*, 5(4), 1437–1451. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.1204>
- Zeren, M. E. (2017). Türklerde Budizm ve İslâm tasavvufunda Tanrı ve evren anlayışı. *Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(30), 127–144. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.13007>
- Zieme, P. (1998). 'Der wettkampf Sāripūtras mit den Hāretikarn nach einer alttürkischen version.' *Bahşi Ögdisi* (Yayıma hazırlayanlar: Jens Peter Laut & Mehmet Ölmez). Simurg.
- Zorlu, İ., & Eroğlu, A. A. (2025). Bazı hayvan figürlerinin Türk sanatlarına yansımaları. *Turkish Studies – Language and Literature*, 20(2), 1775–1807. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.70388>

ETHICAL DECLARATIONS

Research and Publication Ethics

The author(s) declare that this manuscript is an original work prepared in accordance with the principles of scientific research and publication ethics. The manuscript has not been previously published and is not currently under consideration for publication elsewhere.

All sources used in the preparation of this study have been properly cited and referenced. The author(s) confirm that the work contains no plagiarism, fabrication, falsification, or manipulation of data. The research findings are presented honestly and transparently in accordance with the principles of academic integrity.

Author Contributions

All authors have significantly contributed to the conception, design, analysis, and preparation of the manuscript. All authors have read and approved the final version of the manuscript and agree to its submission and publication.

Conflict of Interest

The author(s) declare that there is no conflict of interest regarding the publication of this manuscript.

Funding

This research did not receive any specific grant, financial support, or funding from any public, commercial, or non-profit funding agencies.

Artificial Intelligence (AI) Usage Disclosure

During the preparation of this manuscript, artificial intelligence tools may have been used solely for limited purposes such as language editing, translation assistance, and stylistic improvement. Any AI-assisted translations or language corrections were carefully reviewed and verified by the author(s). Artificial intelligence tools were not used to generate the core scientific content, research design, analysis, or scholarly conclusions. All academic responsibility for the content of the manuscript rests entirely with the author(s).

Copyright and Permissions

The author(s) confirm that all necessary permissions for copyrighted materials have been obtained where required and that the manuscript does not violate any intellectual property rights.

Author Approval

All authors confirm that they have read and approved the final version of the manuscript and consent to its submission and publication.

ETİK BEYANLAR**Araştırma ve Yayın Etiği**

Yazar(lar), bu makalenin özgün bir çalışma olduğunu ve bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hazırlandığını beyan eder. Makale daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış olup başka bir dergide değerlendirme sürecinde değildir.

Çalışmada kullanılan tüm kaynaklar akademik kurallara uygun biçimde atıflanmıştır. Yazar(lar), çalışmanın intihal, veri uydurma, veri tahrifi veya manipülasyon içermediğini; araştırma bulgularının bilimsel dürüstlük ilkelerine uygun şekilde sunulduğunu beyan eder.

Yazar Katkısı

Tüm yazarlar çalışmanın tasarlanması, yürütülmesi, analizi ve makalenin hazırlanmasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Tüm yazarlar makalenin son hâlini okuyup onaylamış ve yayımlanmasını kabul etmiştir.

Çıkar Çatışması

Yazar(lar), bu makalenin yayımlanmasına ilişkin herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Finansal Destek

Bu araştırma herhangi bir kamu kurumu, ticari kuruluş veya kâr amacı gütmeyen kuruluş tarafından finansal olarak desteklenmemiştir.

Yapay Zekâ Kullanım Beyanı

Makalenin hazırlanması sürecinde yapay zekâ araçlarından yalnızca dil düzenleme, çeviri desteği ve anlatım iyileştirmesi amacıyla sınırlı ölçüde yararlanılmış olabilir. Yapay zekâ araçları tarafından yapılan çeviri ve dil düzenlemeleri yazar(lar) tarafından dikkatle kontrol edilmiştir. Yapay zekâ araçları çalışmanın bilimsel içeriğinin, araştırma tasarımının, analizlerinin veya akademik sonuçlarının oluşturulmasında kullanılmamıştır. Makalenin içeriğine ilişkin tüm akademik sorumluluk yazar(lar)a aittir.

Telif Hakları ve İzinler

Yazar(lar), telif hakkı gerektiren materyaller kullanılmışsa gerekli izinlerin alındığını ve çalışmanın herhangi bir fikrî mülkiyet hakkını ihlal etmediğini beyan eder.

Yazar Onayı

Tüm yazarlar makalenin son hâlini okuduklarını, onayladıklarını ve yayımlanmasını kabul ettiklerini beyan eder.